

Přehledové studie

PSYCHOLOGICKÉ DŮSLEDKY JAZYKOVÉ ABSTRAKTNOSTI

SYLVIE GRAF

Psychologický ústav AV ČR, Brno

ABSTRACT

Psychological consequences of language abstractness

S. Graf

Language abstractness is a formal aspect of language expressed with different types of linguistic categories – verbs, adjectives and nouns. Linguistic category model (LCM) defines the particular linguistic categories and their effect on cognitive inferences. LCM postulates a dialectic relationship between language and cognition. It deals not only with inferences resulting from different levels of language abstractness in listeners but also with cognitive processes leading to use of different linguistic categories in speakers. Strategic language use manifests in linguistic intergroup bias and linguistic expectancy bias. Language abstractness is activated during encoding and communication of infor-

mation depending on actual speakers' needs. Despite the fact that the level of language abstractness is manipulated in order to achieve communication goals, it escapes a conscious control of both speakers and listeners. The role of language abstractness in stereotype transmission and maintenance is discussed.

key words:

language abstractness, linguistic category model, linguistic intergroup bias, linguistic expectancy bias

klíčová slova:

jazyková abstraktnost, model lingvistických kategorií, meziskupinové lingvistické zkreslení, lingvistické zkreslení založené na očekávání

Manuál americké psychologické asociace shrnující pravidla pro psaní vědeckých textů se ve zvláštní kapitole věnuje způsobům, jak snižovat předpojatost při popisu účastníků psychologických studií (American Psychological Association, 2010, s. 70). Vědecké práce by neměly obsahovat jakékoliv hodnocení zkoumaných jednotlivců či skupin. Jednou z uváděných zásad je citlivost vůči „nálepkování“. Manuál varuje před používáním podstatných jmen k označování členů sociálních kategorií, jako např. homosexuálové, staří, schizofrenici. Doporučenou alternativou je popis pomocí přídavných jmen, jako např. homosexuální muži, starší dospělí, schizofreničtí pacienti. Ačkoliv se může zdát, že obě formy popisují tutéž skutečnost, psycholingvistické výzkumy ukázaly, že nepatrné rozdíly v použití lingvistických kategorií ovlivňují, jak příjemci sdělení porozumí. Přehledová studie shrnuje dosavadní poznatky o vlivu formálních aspektů jazyka na závěry vyvozované ze sdělení. Zabývá se také tím, jak mluvčí ve svých výpovědích používají lingvistické kategorie za účelem dosažení svých komunikačních cílů.

Došlo: 6. 10. 2011; S. G., Psychologický ústav, AV ČR, Veveří 97, 602 00 Brno; e-mail: sylvie.graf@psu.cas.cz

Studie vznikla s podporou grantového projektu P407/10/2394 „Meziskupinové postoje a kontakt v pěti středoevropských zemích“ a RVO: 68081740.

Obecněji lze říci, že se text zabývá vztahem mezi jazykem a kognitivními procesy. Za pionýrskou teorii o vztahu jazyka a kognice je nejčastěji považována Sapir-Whorfova hypotéza postulující, že logický systém zakotvený v každém jazyce určuje způsob uvažování jeho mluvčích (Whorf, 1956). Stejně jako v případě této překonané teorie o jednostranném působení jazyka na kognitivní procesy je pozornost badatelů nejčastěji zaměřena výhradně na sémantické aspekty jazyka – tedy na obsah a význam komunikačních výměn. Výzkum na rozhraní psychologie a lingvistiky však ukázal, že existují mnohem nenápadnější aspekty jazyka, které chápání sdělovaných skutečností ovlivňují. Formálním aspektem jazyka, kterým se zabývá tato přehledová studie, je míra jazykové abstraktnosti obsažená v popisu události z interpersonální oblasti.

MODEL LINGVISTICKÝCH KATEGORIÍ

Za první pokus systematizovat vliv různých výrazových prostředků je označován model lingvistických kategorií Semina a Fiedlera (linguistic category model, LCM, 1988). Dřívější studie se věnovaly dopadu pouze určitých lingvistických kategorií na specifické oblasti percepce jako např. přisuzování míry zodpovědnosti aktérů a kauzality vyplývající z různých tříd sloves (Abelson, Kanouse, 1966; Fillmore, 1971; McArthur, 1972). Semin a Fiedler (1988) však poprvé vliv jazykových prostředků na kognitivní procesy popsali napříč různými kategoriemi. Východiska modelu lingvistických kategorií byla v českém jazykovém prostředí využita v taxonomii osobnostně relevantních sloves (Hřebíčková, 2007, 2011).

Model lingvistických kategorií definuje čtyři skupiny výrazových prostředků – deskriptivní akční slovesa, interpretativní akční slovesa, stavová slovesa a přídavná jména. Vyjmenované čtyři kategorie se liší v míře své jazykové konkrétnosti, popř. abstraktnosti, a lze je tedy seřadit na pomyslném kontinuu konkrétní – abstraktní. Na nejkonkrétnějším pólu kontinua se nachází *deskriptivní akční slovesa*, neboť pomocí nich popisujeme konkrétní projevy chování s jasným začátkem a koncem. Deskriptivní akční slovesa se týkají jedné pozorovatelné události a většinou nemají pozitivní či negativní konotace jako např. ve větě „Veronika zatelefonovala svojí matce“. Popisované chování lze provést jedním neměnným prostředkem („telefonovat“ lze vždy pouze pomocí telefonu). *Interpretativní akční slovesa* se posunují od popisu pozorovatelných projevů k popisu zahrnující celé třídy chování, ačkoliv pořád ještě odkazují k jedné konkrétní události (Semin, Fiedler, 1988). Např. interpretativní akční sloveso použité ve výroku „Barbora napadla Magdu“ konkrétně nedefinuje způsob útoku, který lze upřesnit pomocí konkrétnějších deskriptivních akčních sloves jako např. „udeřit“ či „nadávat“.

Na ještě vyšší úrovni jazykové abstraktnosti se nachází *stavová slovesa* popisující dlouhodobější mentální či emoční stavy. Stavová slovesa nemají jasný začátek ani konec. Týkají se vztahu mezi aktérem a objektem popisované činnosti, nikoliv určité konkrétní situace, jak ilustruje např. tvrzení „Dalibor nemá rád zubaře“. Tento výrok popisuje vztah Dalibora (aktér) k zubaři (objekt) bez ohledu na jeho konkrétní projevy v určitých situacích. Nejabstraktnější kategorií modelu lingvistických kategorií pak představují *přídavná jména* zobecňující z projevů chování na vlastnosti popisovaných osob. Přídavná jména neodkazují ani na konkrétní projevy chování v určité situaci, ani na objekt, na který se uváděné charakteristiky vztahují (Semin, Fiedler, 1988). Pokud je někdo označen za „štědrého“, implikuje to jeho projevy štedrosti napříč různými situačními kontexty s různými interakčními partnery.

Jmenované čtyři kategorie se však neliší pouze svým umístěním na kontinuu abstraktní – konkrétní, stejně jako výsledný model lingvistických kategorií není pouhou

klasifikací výrazových prostředků. Z psychologického hlediska popisuje LCM vliv jazykové abstraktnosti na interpretaci sdělovaných skutečností. Mezi kognitivní procesy ovlivněné mírou lingvistické abstraktnosti patří vyvozování *stability a pravděpodobnosti opakování* popisovaného chování či charakteristik v čase. Použitá lingvistická kategorie má vliv také na to, jaké množství informací lze ze sdělení vyvodit o jeho *aktérech* nebo naopak o popisované *situaci*. Jazyková abstraktnost ovlivňuje i vnímání možnosti sdělované skutečnosti *ověřit* stejně jako jejich *diskutabilnost* (Maass et al., 1989; Semin, Fiedler, 1988).

Výroky „Jirka objal Katku“ a „Jirka má rád Katku“ popisují stejnou skutečnost – Jirkův pozitivní vztah ke Katce. Příjemci sdělení však obě věty interpretují různé právě v závislosti na různé míře jazykové abstraktnosti přítomné ve sdělení. Konkrétnější popis vede k vnímání nižší stability v čase a napříč různými situačními kontexty. Jirkovo objetí Katky je tak chápáno jako časově ohraničený čin s nízkou pravděpodobností opakování. Konkrétní popis obsahuje více informací o dané situaci, zde o konkrétním projevu Jirkovy náklonnosti. Na druhou stranu obsahuje méně informací o aktérovi – o Jirkových vlastnostech. Konkrétnější tvrzení jsou zároveň jednodušeji ověřitelná a s nižší pravděpodobností vedou k nedorozumění, právě protože odkazují ke specifickým projevům pozorovatelného chování. Na druhou stranu, sdělení „Jirka má rád Katku“ nebo ještě abstraktnější „Jirka je přátelský“ implikuje vysokou stabilitu v čase s vyšší pravděpodobností opakování napříč různými situacemi. Sdělení s vyšší mírou jazykové abstraktnosti obsahuje více informací o popisovaném aktérovi – o Jirkově náklonnosti či jeho vlastnostech – a naopak méně informací odkazujících ke konkrétní situaci – tedy k projevům Jirkovy náklonnosti. Ověřitelnost abstraktních tvrzení je ve srovnání s konkrétními tvrzeními nižší, a s ní související pravděpodobnost nedorozumění naopak vyšší (Semin, Fiedler, 1988, 1991).

DIALEKTICKÝ VZTAH MEZI JAZYKEM A KOGNICÍ

Již v úvodu bylo uvedeno, že teorie o jednostranném vlivu jazyka na kognitivní procesy byly překonány. Model lingvistických kategorií předpokládá mezi jazykem a kognicí dialektický vztah. Nezkoumá tedy pouze vliv jazyka na proces porozumění a závěry vyvozované z různých typů sdělení. Předpokládá zároveň, že jazykové prostředky jsou vybírány tak, aby co nejlépe naplňovaly aktuální sociálně kognitivní potřeby mluvčích (Semin, Fiedler, 1991).

Vliv kognitivních procesů na volbu jazykových prostředků ilustrují atribuční procesy, jako např. *zkreslení aktér-pozorovatel* (angl. *actor-observer bias*; Jones, Nisbett, 1972). Zkreslení aktér-pozorovatel obecně označuje situaci, kdy pozorovatelé přisuzují chování, jehož jsou svědky, dispozičním charakteristikám, zatímco samotní aktéři jej připisují okolnostem situace (Jones, Nisbett, 1972). Výzkum v oblasti jazykové abstraktnosti ukázal, že zkreslení aktér-pozorovatel se odráží také v různé míře jazykové abstraktnosti, jež obě zúčastněné strany k popisu chování používají. Zatímco součástí pozorovatelovy role je podat interpretace za hranicí pouhého popisu objektivních skutečností, aktéři se hodnocení a interpretaci vlastního chování v popisu vyhýbají. Závěry studií ukázaly, že popis chování podaný svědky události skutečně obsahuje vyšší míru jazykové abstraktnosti, než popis samotných aktérů (Fiedler, Semin, Bolten, 1989; Semin, Fiedler, 1989). Tento poznatek byl ověřen např. v oblasti partnerských vztahů, kdy účastníci experimentu popisovali chování svých partnerů na vyšší úrovni abstraktnosti než chování vlastní (Fiedler, Semin, Koppetsch, 1991). Citovaná zjištění ilustrují, že odpovídající úroveň jazykové abstraktnosti je mluvčími vybírána ve shodě s jejich komunikačními záměry.

Ačkoliv studie jazykové abstraktnosti v oblasti interpersonálních vztahů přinesly zajímavé závěry, nejvýznamněji přispěl model lingvistických kategorií k porozumění jevům z oblasti meziskupinových vztahů, konkrétně meziskupinovému zkreslení stejně jako přenosu a udržování stereotypů (Maass et al., 1989).

LINGVISTICKÉ MEZISKUPINOVÉ ZKRESLENÍ

Meziskupinové zkreslení (angl. *intergroup bias*; viz přehledové studie Hewstone, Rubin, Willis, 2002; Kouřilová, 2011) označuje obecnou tendenci hodnotit vlastní členskou skupinu a její členy pozitivněji než skupiny nečlenské. Tato tendence se projevuje v chování, názorech a emocích týkajících se nečlenských skupin a obecně může nabývat dvou podob: protežování vlastní skupiny (angl. *ingroup favoritism*) a znevažování skupin nečlenských (angl. *outgroup derogation*). Výzkum inspirovaný modelem lingvistických kategorií ukázal, že i meziskupinové fenomény podléhají vlivu jazykové abstraktnosti. Sociálně žádoucí chování členů vlastní skupiny a nežádoucí chování členů nečlenských skupin je popisováno na vyšší úrovni jazykové abstraktnosti, tedy např. Češi jsou vynalézaví vs. Němci jsou pedantičtí. Naopak sociálně nežádoucí chování členů vlastní skupiny a žádoucí chování členů nečlenských skupin je popisováno konkrétněji (Maass et al., 1989), tedy např. Češi kradou vs. Němci si umí dobře zorganizovat čas.

Maassová a kolektiv (1989) zjistili rozdíl v používání různých úrovní jazykové abstraktnosti v závislosti na příslušnosti ke skupině v ekologicky validní studii. Použitým meziskupinovým kontextem byly závody koní „palio“ v italské Ferrare. Palio je zde již od středověku vysoce prestižní událostí, které se účastní týmy tvořené obyvateli jednotlivých částí města. Členové dvou soupeřících týmů byli požádáni, aby popsali ilustrace zobrazující sociálně žádoucí a nežádoucí chování související s koňskými závody. Protagonisty chování na obrázcích byli jezdci jak z vlastní, tak ze soupeřící skupiny. Účastníci experimentu buď vybírali nejadekvátnější popis chování na obrázku ze čtyř nabízených tvrzení, která se lišila v úrovni jazykové abstraktnosti, nebo dění na obrázku popisovali volně. Výsledky analýz ukázaly, že abstraktnější jazyk byl vybírán či používán k popisu sociálně žádoucího chování členů vlastní skupiny (A je poctivý) a nežádoucího chování členů skupiny soupeřící (B je nesportovní). Naopak nežádoucí chování členů vlastního týmu bylo popisováno konkrétně (A podal drogu koni soupeřícího týmu) stejně jako sociálně žádoucí chování soupeřů (B pomohl A nasednout na koně). Rozdíly mezi použitím abstraktnějšího a konkrétnějšího jazyka byly patrnější v případě popisu chování nečlenské skupiny ve srovnání s popisem chování skupiny vlastní (Maass et al., 1989).

Při vysvětlování příčin vedoucích k systematickým rozdílům v používání jazykové abstraktnosti v popisu chování členských a nečlenských skupin byly navrženy dva možné mechanismy. Jednak může být přizpůsobování abstraktnosti vedeno snahou ukázat vlastní skupinu a její členy v lepším světle, tedy *motivačními faktory*. Z již popsaného vlivu lingvistických kategorií na porozumění vyplývá, že vyšší úroveň abstraktnosti ve sděleních vede k vnímání vyšší stability v čase a napříč různými situačními kontexty. Pokud posluchači považují popisované charakteristiky a projevy chování za stabilní, připisují je vlastnostem jejich aktérů (tzv. dispoziční atribuce). Sociálně žádoucí chování členů vlastní skupiny je tak chápáno jako stabilnější a distinktivnější než jejich konkrétněji popisované chování nežádoucí.

Stejně dopadá srovnání stabilněji vnímaného, abstraktního popisu žádoucího chování členů vlastní skupiny s konkrétněji popisovaným žádoucím chováním členů skupin nečlenských. Dispoziční atribuce pozitivního chování vlastní skupiny přispívá k jejímu lepšímu obrazu – chováme se dobře, protože dobří jsme. Pozitivní

obraz vlastní skupiny, se kterou se jednotlivci identifikují, vede ke zvýšení jejich sebeúcty ve shodě s východisky teorie sociální identity (Tajfel, Turner, 1986). Naopak sociálně nežádoucí chování je opět skrze užití abstraktnějších lingvistických kategorií dispozičně přisuzováno spíše nečlenské skupině, což při relativním srovnání členské a nečlenské skupiny vede ke zlepšování obrazu skupiny vlastní (Maass et al., 1989).

Druhým možným vysvětlením je obecnější kognitivní mechanismus spočívající v použití různé abstraktnosti pro očekávané a nečekané informace. V sociálním kontextu je očekávání založeno buď na osobní zkušenosti, nebo na sociálně sdílené znalosti, jak je tomu v případě stereotypů. Očekávání založené na osobní zkušenosti se uplatňuje na interpersonální úrovni např. při vnímání chování známých osob. Lidé od svých přátel očekávají pozitivní chování, zatímco od nepřátel chování negativní. V meziskupinovém kontextu jsou očekávání založena např. na stereotypech predikujících chování členů určitých sociálních kategorií, jako v případě očekávání napadení od člena sociálně vyloučené menšiny s vysokým podílem kriminality. Informace, které očekáváme, jsou vnímány jako typičtější a stabilnější v čase a napříč situacemi ve srovnání s informacemi nečekanými. Tento *rozdíl v očekávání* pak zrcadlí použitá úroveň jazykové abstraktnosti. Očekávané skutečnosti jsou tedy popisovány pomocí abstraktnějších kategorií (Němci jsou dochvilní) a skutečnosti nečekané naopak konkrétně (Němci měli hodinu zpoždění).

Oba popsané mechanismy se v kontextu meziskupinových vztahů často kombinují – od členů vlastní skupiny máme tendenci očekávat spíše pozitivní chování, na rozdíl od příslušníků skupin nečlenských, od kterých očekáváme chování negativnější (Howard, Rothbart, 1980). Aby bylo možné určit, který z obou popsaných mechanismů vede k rozdílnému užití jazykové abstraktnosti pro popis chování příslušníků vlastní a nečlenské skupiny, bylo nutné vybrat takový meziskupinový kontext, kde se účinky očekávání se snahou představit vlastní skupinu v lepším světle nekombinují.

LINGVISTICKÉ ZKRESLENÍ ZALOŽENÉ NA OČEKÁVÁNÍ

Maassová a kolegové (1995) v nové sérii experimentů použili sociálně žádoucí a nežádoucí stereotypy o jižních a severních Italech. Obrázky tentokrát znázorňovaly buď stereotypně kongruentní, očekávané chování, či chování, které se stereotypy nebylo ve shodě. Výsledky ukázaly, že stereotypně kongruentní chování bylo popisováno na vyšší úrovni jazykové abstraktnosti ve srovnání s chováním stereotypně nekongruentním, a to bez ohledu na jeho sociální žádoucnost a skupinovou příslušnost účastníků studie. Autoři výzkumu prokázali, že kognitivní mechanismy, tedy různá míra očekávání, jsou k vyvolání zkreslení dostačující. Tento typ lingvistického zkreslení byl nazván *zkreslení založené na očekávání* (angl. *linguistic expectancy bias*, LEB, Maass et al., 1995).

To však neznamená, že lze vliv motivačních faktorů na lingvistické zkreslení vyloučit. V meziskupinovém kontextu, kdy je sociální identita svých nositelů ohrožena např. v důsledku konfliktu mezi skupinami, vede k projevům lingvistického zkreslení motivace udržet pozitivní obraz vlastní skupiny. V podmínkách ohrožení skupinové identity se tak oba mechanismy – motivační a kognitivní – často kombinují. Negativní chování nečlenských skupin je popisováno abstraktně (např. německý kolega mi nepomohl s projektem), ještě vyšší úroveň abstraktnosti lze však nalézt v popisu jejich negativního chování, které je ve shodě s očekáváním založeným např. na negativním stereotypu (např. německý kolega je pedantický). Lingvistické zkreslení založené na očekávání a zkreslení založené na sociální žádoucnosti jsou na sobě nezávislá a vzájemně se nevylučují (Maass, Ceccarelli, Ruden, 1996).

Lingvistické zkresení založené na očekávání bylo prokázáno i mimo kontext meziskupinových vztahů, na individuální úrovni. Ve druhém experimentu výše zmíněného výzkumu (Maass et al., 1995) nebyli účastníci studie ani osoby zobrazené v podnětových materiálech členy žádné sociální kategorie. Účastníci si měli představit, že protagonisté chování na obrázcích jsou buď jejich nejlepší přátelé či největší nepřátelé. Díky této instrukci autoři výzkumu manipulovali očekávání účastníků – od přátel lidé očekávají pozitivní chování, zatímco od nepřátel spíše chování negativní. Ve shodě s touto manipulací popisovali účastníci pozitivní chování svých přátel na vyšší úrovni jazykové abstraktnosti než jejich chování negativní. U popisu chování nepřátel tomu bylo naopak – jejich negativní reakce byly ve srovnání s pozitivními popisovány abstraktněji (Maass et al., 1995).

Lingvistické zkresení založené na očekávání je patrné nejen na straně mluvčích. Wigboldus, Semin a Spears (2000, 2006) ukázali, že vůči účinkům lingvistického zkresení jsou citliví i příjemci sdělení. Jejich experimenty se skládaly ze dvou časově oddělených částí, které zahrnovaly jak mluvčí, tak příjemce sdělení. V první části byli účastníci v roli *mluvčích* požádáni, aby popsali příklady chování svých přátel. Popisované chování mělo být buď v souladu, nebo v rozporu s očekáváním. Očekávání bylo založeno buď na stereotypních představách jako např. ženy jsou empatické (Wigboldus et al., 2000), nebo na znalosti osobnostních vlastností popisovaných osob, jako např. moje přítelkyně je obětavá (Wigboldus et al., 2006). Ve druhé části experimentu byla účastníkům v roli *příjemců* předložena sdělení vytvořená v první části. Úkolem příjemců bylo ohodnotit míru, do jaké lze popisované chování připsat osobnostním vlastnostem protagonistů, nebo naopak situačnímu kontextu.

Výsledky obou výzkumů ukázaly, že mluvčí popisovali očekávané chování na vyšší úrovni jazykové abstraktnosti ve srovnání s chováním neočekávaným. Rovněž příjemci sdělení byli různou mírou jazykové abstraktnosti ovlivněni. Aniž by věděli, který popis je založený na očekávání, přisuzovali chování popsanému na vyšší úrovni jazykové abstraktnosti dispoziční základ (Wigboldus et al., 2000, 2006). Jinými slovy, když mluvčí popisovali očekávané chování, používali více stavových sloves a přídavných jmen (Petr je upovídaný a rád se setkává s přáteli). Pokud se v popisu chování vyskytovala stavová slovesa či přídavná jména, přisuzovali příjemci sdělení reakce aktérů jejich osobnostním vlastnostem (Petr je extravert). Naopak ve sděleních, která byla s jejich očekáváním v rozporu, užívali mluvčí konkrétnější deskriptivní či interpretativní akční slovesa (Martina neodevzdala včas rukopis). Příjemci konkrétních sdělení přisuzovali chování aktérů v důsledku použití nízké úrovně jazykové abstraktnosti situačním faktorům (Martina neodeslala rukopis kvůli technickému problému na e-mailovém serveru).

Důkazy pro lingvistické meziskupinové zkresení a zkresení založené na očekávání byly nalezeny napříč různými kulturami (Graf, et al., 2013; Maass et al., 2006), jazyky (např. angličtina, němčina, italština, japonština, čínština, čeština, finština) a různými situačními kontexty. Zkoumané meziskupinové kontexty zahrnovaly gender (Fiedler, Semin, Finkenauer, 1993; Guerin, 1994; Wigboldus, Semin, Spears, 2000), politické strany (Karpinski, von Hippel, 1996; Rubini, Semin, 1994), národy (Maass et al., 1995; Maass et al., 1996; Maass, Montalcini, Biciotti, 1998; Wigboldus et al., 2000), etnicitu (Schnake, Ruscher, 1998; von Hippel, Sekaquaptewa, Vargas, 1997) nebo sportovní týmy (Franco, Maass, 1996; Maass et al., 1989; Tanabe, Oka, 2001). Citované studie ilustrují široký dopad vlivu jazykové abstraktnosti na mluvčí i na příjemce sdělení. Do jaké míry však mohou mluvčí vědomě přizpůsobovat svá sdělení pomocí různých úrovní jazykové abstraktnosti tak, aby u posluchačů dosáhli cíleného efektu? Další otázkou je, zda si jsou různých úrovní jazykové abstraktnosti ve výpovědích svých komunikačních partnerů vědomi také příjemci sdělení.

VĚDOMÁ KONTROLA JAZYKOVÉ ABSTRAKTNOSTI

Jazyk představuje velmi efektivní nástroj umožňující sdělení „ušit na míru“ určité konkrétní situaci a interakčním partnerům. Lidé volí různé rétorické strategie, vyhýbají se hodnocení nebo jej naopak zdůrazňují, zesilují či zeslabují dopad svých výpovědí pomocí kvantifikátorů nebo modelují své výroky pomocí intonace. Ačkoliv výsledky výše popsaných studií ukázaly, že lidé jsou schopni k dosažení svých cílů strategicky manipulovat i úrovně jazykové abstraktnosti, otázkou zůstává, zda nad takovými manipulacemi mají vědomou kontrolu.

Dosavadní výzkum jazykové abstraktnosti dokládá, že lidé používají její různé úrovně, aniž by si byli těchto variací vědomi. Ačkoliv význam jejich výpovědí koresponduje s komunikačním záměrem (např. jevit se jako osoba bez předsudků), použitá míra abstraktnosti prozrazuje jejich skutečné postoje (např. negativní předsudky vůči společenským minoritám). První důkaz o diskrepanci mezi komunikačním záměrem a použitou mírou jazykové abstraktnosti přinesla obsahová analýza mediálních zpráv o válce v zálivu odvysílaných italskou veřejnoprávní televizí (Maass, Corvino, Arcuri, 1994). Srovnání dvou politicky různě orientovaných televizních kanálů ukázalo, že ačkoliv levicoví zpravodajové z třetího programu zaujímali k válečným událostem mnohem kritičtější stanovisko než jejich pravicoví kolegové z prvního programu, míra lingvistického meziskupinového zkreslení v jejich reportážích byla totožná.

Více kontrolovaný design použily Francová a Maassová (1996) v následující studii srovnávající implicitní a explicitní metody měření předsudků. Implicitní metody vycházejí z premisy, že lidé účastníci se psychologického výzkumu jsou z různých důvodů motivováni svůj skutečný postoj ke zkoumaným nečlenským skupinám skrývat. Nejčastější motivací skrývání negativního vztahu k určitým skupinám jsou egalitářské normy a s nimi související vliv sociální žádoucnosti projevující se korektními odpověďmi při administraci explicitních metod k měření předsudků. Výzkumný soubor ve studii Francové a Maassové (1996) tvořili fanoušci dvou různých basketbalových družstev. Jeden fanklub byl pověstný epizodami otevřené meziskupinové agrese, druhý naopak považoval takové chování za nepřijatelné. Explicitní měření znevažování nečlenské skupiny ukázalo, že členové fanklubu s existujícími normami *proti* diskriminaci byli spravedlivější v distribuci hypotetických odměn a nečlenskou skupinu popisovali ve srovnání s fanklubem basketbalových hooligans méně negativně. V případě implicitního měření pomocí lingvistického meziskupinového zkreslení přítomného v jejich výpovědích, tedy různé míry jazykové abstraktnosti při popisu chování vlastní a nečlenské skupiny, však dopadli členové obou fanklubů srovnatelně.

Výsledky studie Francové a Maassové (1996) ukázaly, že v případě explicitního měření meziskupinových postojů, kdy jsou si účastníci účelu výzkumu vědomi, mohou své projevy diskriminace nečlenských skupin účinně potlačit. Normy neagresivního vystupování v méně diskriminujícím fanklubu vedly k méně výraznému znevažování nečlenských skupin v případě, kdy měli jejich členové nad svojí sebereprezentací vědomou kontrolu. Použití vědomé kontroly v případě jazykové abstraktnosti je však pro mluvčí mnohem obtížnější.

Francová a Maassová (1999) ve svém navazujícím výzkumu testovaly možnost využití lingvistického meziskupinového zkreslení ve společensky relevantnějším kontextu vztahu ke dvěma sociálním menšinám s různým stupněm normativní ochrany. Ve své studii srovnávaly explicitní (distribuce odměn a posouzení oblíbenosti) a implicitní metody (lingvistické meziskupinové zkreslení) k měření předsudků vůči skupinám normativně chráněným proti diskriminaci (Židé) a vůči skupinám normativně nechráněným (islámští fundamentalisté). Ve shodě s očekáváním spolu explicitní a implicitní metody korelovaly pouze v případě normativně nechráněné kategorie.

Úroveň lingvistického zkreslení byla dobrým prediktorem distribuce odměn a (ne)oblíbenosti islámských fundamentalistů. V případě židovské minority však úroveň lingvistického zkreslení a explicitní metody ke zjišťování předsudků korelovaly dokonce záporně (Franco, Maass, 1999).

Možnost použít lingvistické meziskupinové zkreslení jako implicitní indikátor předsudků potvrdila i studie von Hippela, Sekaquaptewaové a Vargase (1997). Vyšší míra lingvistického zkreslení u zkoumaných osob predikovala jejich zvýšené vnímání hrozby od nečlenských skupin, což v meziskupinovém kontextu souvisí s aktivací předsudků. Lingvistické zkreslení ve srovnání s explicitními metodami, např. Moderní škálou rasismu, daleko spolehlivěji předpovědělo hodnocení a diskriminující reakce vůči nečlenským skupinám (von Hippel et al., 1995, 1997). Maassová (1999) proto navrhuje metodu založenou na vyhodnocení míry lingvistického meziskupinového zkreslení použít jako implicitní nástroj v kontextech, kdy sociální žádoucnost vyplývající ze společenských norem komplikuje zjištění úrovně předsudků vůči nečlenským skupinám. Oproti jiným implicitním metodám má výhodu v jednoduchosti administrace (tužka – papír) použitelné mimo kontext laboratorního prostředí – ve výše citované studii sbíraly autorky data před kostelem po nedělní mši a jejich soubor tak zahrnoval osoby od 12 do 93 let věku (Franco, Maass, 1999).

Vědomá kontrola lingvistických zkreslení se dotýká procesuální stránky zpracování a sdílení informací. Její výzkum však neobjasňuje, ve které fázi dochází k určování míry jazykové abstraktnosti přítomné v pozdějších výrociích. Další část přehledové studie se proto věnuje výzkumu, který objasnil podmínky aktivace jazykové abstraktnosti v průběhu kódování a komunikace informací.

PODMÍNKY AKTIVACE LINGVISTICKÝCH ZKRESLENÍ

Aktivace lingvistických zkreslení se může vyskytovat v různých fázích vnímání a komunikace informací. První možností, kdy je lingvistické zkreslení aktivováno, je počátek kódování informací. Kódování informací lze definovat jako intrapersonální proces transformace vnímaných vnějších podnětů do psychických reprezentací (Fiske, Morling, 1995). Budoucí mluvčí, který je svědkem určité události, do paměti ukládá podrobnosti o jejím průběhu na různé úrovni abstraktnosti. Např. pozorování stereotypně kongruentního chování (dopravní nehody ženy – řidičky) může ústit v abstraktněji uloženou informaci (ženy jsou při řízení nepozorné), která je při následném popisu abstraktně komunikována. Druhou možností aktivace lingvistických zkreslení je okamžik komunikace, kdy si mluvčí vybírají odpovídající úroveň jazykové abstraktnosti ve shodě se svými aktuálními motivy a cíli. Pokud se jejich motivy změní, přizpůsobí mluvčí výrazové prostředky novému kontextu a stejnou událost mohou popisovat na jiné úrovni jazykové abstraktnosti (Wigboldus, Douglas, 2007). Např. sociální identita ohrožená v důsledku prohry národního fotbalového týmu vede k popisu nesportovního chování soupeřů na vysoké úrovni jazykové abstraktnosti.

Wenneker a kolektiv (2005) testovali, zda se vliv očekávání objevuje již ve fázi kódování nebo až ve fázi komunikace zakódovaných informací. Účastníci jejich výzkumu vyslechli popis chování určité osoby (inteligentní vs. sociabilní), aniž by dopředu věděli, že jej později budou mít za úkol reprodukovat vlastními slovy. Popisovaná osoba byla buď šachovým mistrem (kategorie kongruentní s inteligentním chováním), nebo kadeřníkem (kategorie kongruentní se sociabilním chováním). Klíčovým bodem studie byla fáze, ve které bylo povolání popisované osoby účastníkům sděleno – buď před popisem jejího chování, nebo až poté. Jedna skupina účastníků proto vyslechla popis chování osoby, o které předem věděli, že je buď kadeřníkem či šachistou. Tito účastníci tedy měli informaci o tom, zda je popis chování s povoláním jeho aktérů

kongruentní či nekongruentní. Druhá skupina nejprve slyšela popis chování a o povolání popisované osoby se dozvěděla až těsně předtím, než měla příběh reprodukovat. Výsledky ukázaly, že účastníci experimentu komunikovali stereotypně kongruentní informace na vyšší úrovni jazykové abstraktnosti pouze v případě, že o povolání osoby věděli ještě předtím, než vyslechli popis jejího chování. Stejně výsledky přinesl druhý experiment z meziskupinové oblasti, kde autoři testovali vliv fáze prezentace označení skupin. Na základě uvedených zjištění lze předpokládat, že o míře jazykové abstraktnosti přítomné v pozdějších sděleních je rozhodováno již ve fázi kódování informací, a to jak v individuálním, tak v meziskupinovém kontextu (experiment 1 a 2, Wenneker, Wigboldus, Spears, 2005).

Ačkoliv studie Wenneker a kolegů (2005) ukázala, že fáze kódování informací má vliv na míru jazykové abstraktnosti použité při pozdější komunikaci, není možné tvrdit, že je jediným momentem její aktivace. Předchozí výzkum přinesl zjištění o vlivu komunikačních cílů aktivovaných v průběhu vybavování a komunikace uložených informací. Účastníci studie Douglasové a Suttona (2003) měli popsat pozitivní a negativní chování osob na obrázcích. Pod zobrazenými aktéry si měli představit buď svoje přátele, nebo nepřátele, což vedlo k rozdělení chování na očekávané (pozitivní chování přátel a negativní chování nepřátel) a neočekávané (negativní chování přátel a pozitivní chování nepřátel). Kromě očekávání manipulovali autoři studie také komunikační cíle – účastníci studie měli zobrazené chování popsat buď v pozitivním, nebo v negativním světle. Kromě abstraktnějšího popisu očekávaného chování se ve výsledcích projevil specifický vliv komunikačních cílů. Míra jazykové abstraktnosti v popisu pozitivního chování byla vysoká v případě pozitivního komunikačního cíle, a nižší v případě negativního komunikačního cíle. Stejně tak negativní chování bylo popisováno abstraktněji v případě negativního komunikačního cíle, a konkrétněji v případě pozitivního komunikačního cíle. Vliv komunikačních cílů na výslednou míru jazykové abstraktnosti v popisu chování byl dokonce silnější než vliv očekávání (Douglas, Sutton, 2003).

Wenneker a kolektiv (2005) proto do navazujících experimentů zapojili kromě manipulace očekávání i manipulaci komunikačních cílů. Úkolem účastníků studie bylo reprodukovat popis očekávaných či neočekávaných informací (manipulace očekávání v momentu kódování). Účastníci byli tentokrát navíc instruováni, aby příběh reprodukovali s důrazem buď na pozitivní, nebo negativní informace z původního popisu (manipulace komunikačních cílů). Ve shodě s citovaným výzkumem Douglasové a Suttona (2003) ukázaly výsledky navazujících studií významný vliv komunikačních cílů, který zcela překryl vliv počátečního kódování (experiment 3 a 4, Wenneker, Wigboldus, Spears, 2005). Autoři testovali vliv počátečního kódování a manipulace komunikačních cílů rovněž v situaci kognitivní zátěže. Účastníci studie měli na reprodukci informací buď neomezený čas, nebo vymezený interval, popř. museli svůj popis dvakrát opakovat (kognitivní zátěž). V situaci omezené kognitivní kapacity bylo lingvistické zkreslení výsledkem nejen následné manipulace komunikačních cílů, ale rovněž úvodního kódování. Snížení kognitivní kapacity v okamžiku komunikace tak účastníkům výzkumu neumožnilo zcela korigovat způsob, jakým byly informace původně zakódovány. Na druhou stranu, pokud měli mluvčí neomezenou kognitivní kapacitu, mohli svá sdělení zcela přizpůsobit motivům aktuálním v daném kontextu (experiment 3 a 4, Wenneker, Wigboldus, Spears, 2005).

Lze tedy uzavřít, že se o použití zkresleného jazyka rozhoduje ve dvou vzájemně nezávislých fázích. První z nich zohledňuje očekávání (lingvistické zkreslení založené na očekávání) nebo sociální žádoucnost (lingvistické meziskupinové zkreslení) vnímaného chování v okamžiku kódování informací. Druhou fází je okamžik komunikace, kdy jsou

zohledňovány aktuální motivy, potřeby a cíle mluvčích. Na výsledné míře jazykové abstraktnosti se tak podílí jak intra- tak interpersonální procesy, které přispívají k udržování a předávání předpojatosti vůči druhým lidem či celým skupinám.

PODSTATNÁ JMÉNA V OZNAČENÍ OSOB A SKUPIN

Model lingvistických kategorií i dosud popsané výzkumy lingvistických zkreslení operují se třemi skupinami sloves a přídavnými jmény. V klasických psychologických pracích i současném psycholingvistickém výzkumu však narazíme na další důležitou třídu výrazových prostředků – podstatná jména. V LCM manuálu pro kódování úrovně jazykové abstraktnosti jsou podstatná jména klasifikovaná do stejné skupiny jako adjektiva (Coenen, Hedebeouw, Semin, 2006). Je však vliv těchto dvou lingvistických kategorií skutečně totožný?

Již Gordon Allport v knize „O povaze předsudků“ nazval jednu z podkapitol „Substantiva, která krájejí na plátky“ („Nouns cutting slices“, 1954, s. 187, české vydání 2004, s. 202). Touto metaforou zdůraznil roli podstatných jmen v interpersonální a meziskupinové percepci, především v procesu sociální kategorizace (viz Kouřilová, 2011). Allport označuje podstatná jména jako tzv. nálepky s nejvyšší účinností. Nálepky s nejvyšší účinností zařazují jedince do sociálních kategorií souvisejících např. s etnicitou či určitým typem postižení a zužují pozornost na několik typických rysů s danou kategorií spojených za současného opomíjení specifických vlastností konkrétních jednotlivců. Při hledání řešení, jak účinek podstatných jmen zeslabit, odkazuje Allport na Margaret Meadovou navrhuující označování pomocí přídavných jmen. Označíme-li osobu např. jako „muslimskou učitelku“ a nikoliv jako „muslimku“, upozorníme tím na její další možnou skupinovou příslušnost, čímž rozšíříme způsoby, jakými je vnímána (Allport, 1954). Toto doporučení týkající se označování účastníků psychologického výzkumu (např. nevidomý vs. nevidomý muž) zaznělo již v úvodu přehledové studie (American Psychological Association, 2010). Jak vysvětluje rozdíl mezi důsledky použití podstatných jmen a jiných výrazových prostředků současný psychologický výzkum?

Jednou z důležitých charakteristik podstatných jmen je skutečnost, že ve srovnání s jinými výrazovými prostředky vedou ke zvýšenému vnímání esencialismu popisovaných sociálních kategorií (Rothbart, Taylor, 1992). *Psychologický esencialismus* lze definovat jako přesvědčení o určité společné, danou kategorii podmiňující charakteristice, která je trvalá a přítomná u všech členů dané kategorie (Haslam, 1998; Yzerbyt et al. 2004). Esencialismus lze operacionalizovat jako vnímanou sílu, stabilitu a neměnnost charakteristik spojovaných s určitou sociální kategorií (Gelman, Heyman, 1999). Lidé se liší v míře esencialismu, kterou připisují sociálním kategoriím jako např. pohlaví, resp. genderu. Lidé chápající vlastnosti kategorie „muž“ jako nezměnitelné, geneticky zakotvené charakteristiky nutně společné všem mužům, přisuzují této kategorii vyšší míru esencialismu než lidé, kteří pokládají charakteristiky mužů za podmíněné sociálním prostředím. Vnímání esencialismu je spojováno s předsudky vůči sociálním skupinám, neboť vede k připisování často negativních stereotypních vlastností všem jejích členům (Yzerbyt et al., 2004). Míra esencialismu přisuzovaná určitým sociálním kategoriím však není neměnná – lze ji ovlivnit např. výrazovými prostředky zvolenými pro označení daných sociálních kategorií.

Srovnání vlivu podstatných jmen a sloves v oblasti interpersonální percepcie přinesly studie Gelmanové a Heymanové (1999) a Waltona a Banajiové (2004). Autoři obou výzkumů ukázali, že podstatná jména týkající se např. volnočasových preferencí či typického chování osob vedou k vnímání vyššího esencialismu než stejné chování popsané pomocí sloves. Výraz „čtenářka Shakespeara“ vzbuzuje dojem vyšší stabi-

lity, síly a němennosti této záliby ve srovnání s výrazem „čte hodně Shakespeara“. V obou výzkumech se připisování vyšší míry esencialismu popisovaných činností v případě jejich označení pomocí podstatných jmen potvrdilo jak u tradičně používaných výrazů (např. „strašpytel“), tak u novotvarů (např. „mrkvojed“). Toto zjištění vedlo k závěru, že vnímání esencialismu podněcuje lingvistická kategorie jako taková, a nikoliv zavedený význam běžně používaných označení (Gelman, Heyman, 1999; Walton, Banaji, 2004). Podstatná jména a slovesa se však od sebe výrazně liší – nejen foneticky, ale i svojí funkcí ve větě. Není proto tolik překvapivé, že vedou k odlišnému vnímání popisovaných charakteristik. Mnohem zajímavější otázkou je, zda se rozdíly v percepci týkají i funkčně podobnějších lingvistických kategorií – konkrétně podstatných a přídavných jmen.

Podstatná a přídavná jména se podobají nejen svojí formou (např. intelektuálka vs. intelektuální), ale i svojí funkcí, tedy připisováním určitých charakteristik. Podstatná a přídavná jména se však v několika důležitých aspektech odlišují. Zatímco přídavná jména připisují objektům či osobám vždy jen jednu z mnoha možných charakteristik, podstatná jména určují náležení do určité kategorie (Hall, Moore, 1997; Hřebíčková, 2011, s. 61 a 75). Členství v určité kategorii zpravidla zahrnuje více charakteristik s ní spojených, jak je patrné např. na označeních blondatá vs. blondýna. Zatímco první charakteristika se vztahuje výlučně k barvě vlasů, druhá aktivuje stereotypní obsahy týkající se např. intelektu popisovaných osob (Wierzbicka, 1986). Nálepka určující příslušnost k určité sociální kategorii však nemá pouze informační hodnotu – aktivuje rovněž emoce asociované s danou skupinou v konkrétním meziskupinovém kontextu (Allport, 1954).

Carnaghi a kolegové (2008) prokázali, že se podstatná a přídavná jména neliší pouze s ohledem na své lingvistické charakteristiky. Ve svém výzkumu se zaměřili na to, jaké závěry vyvolává použití podstatných a přídavných jmen pro označení skupinové příslušnosti u příjemců sdělení, a zda také mluvčí přizpůsobují volbu označení pro skupinovou příslušnost v závislosti na kontextu. V celkem šesti experimentech byly použity kategorie zahrnující sexuální preference (homosexuál vs. homosexuální), blízké vztahy (matka vs. mateřská), volnočasové aktivity (atletka vs. atletická), náboženská vyznání (muslím vs. muslimský), povolání (umělkyně vs. umělecká), typická chování a rovněž dvojice adjektiv a podstatných jmen náhodně vybraných ze slovníku.

Rothbart a Taylor (1992) tvrdí, že sociální kategorie jsou obecně charakterizovány dvěma vzájemně nezávislými dimenzemi – mírou stereotypizace a esencialismu. První série experimentů Carnaghiho a kolegů zkoumala vliv přídavných a podstatných jmen právě na vyvozovanou míru *stereotypizace* prezentovaných kategorií. Podstatná jména ve vyšší míře vedla k očekávání stereotypně kongruentního chování, za současného potlačení očekávání reakcí stereotypně nekongruentních. Pokud byla osoba označena jako „atlet“, příjemci sdělení předpokládali, že trénuje intenzivněji (kongruentní chování), než pokud byla označena pomocí přídavného jména „atletický“. V případě označení pomocí podstatných jmen účastníci experimentů zároveň předpokládali, že pije méně alkoholu (nekongruentní chování). Podstatná jména ve srovnání s adjektivy dále potlačovala alternativní kategorizaci popisovaných osob. Účastníci experimentu uváděli, že osoba označená jako „atlet“ bude s nižší pravděpodobností zároveň „umělcem“ než v případě označení „atletický“ a „umělecký“. Jinými slovy, dvě nesouvisející skupinové příslušnosti se u jedné osoby nevyklučovaly v případě jejich označení přídavnými jmény ve srovnání se situací, kdy byla jejich skupinová příslušnost popsána pomocí podstatných jmen (Carnaghi et al., 2008).

Druhá skupina experimentů testujících míru *esencialismu* připisovanou dané sociální kategorii ukázala, že označení příslušnosti osob pomocí podstatných jmen

vedlo k vnímání silnější preference pro chování s danou kategorií souvisejících. Z výroku „Martin je sportovec“ tak příjemci sdělení vyvozovali, že Martinova preference sportovních aktivit je silnější a v čase a napříč různými kontexty stabilnější než v případě označení Martina pomocí adjektiva „sportovní“. Vliv esencialismu na výběr podstatných či přídavných jmen byl testován také u mluvčích pomocí manipulace jejich esencialistických přesvědčení. Jedné skupině účastníků byl předložen text o výzkumu potvrzujícím, že schopnosti úspěšných sportovců jsou podmíněny genetickou výbavou. Druhé skupině byl předložen článek o rozhodujícím vlivu tréninku. Účastníci v experimentální skupině s uměle indukovanou vyšší mírou esencialismu (vliv genetiky) pak ve zvýšené míře pro označení skupinové příslušnosti vybírali podstatná jména, na rozdíl od účastníků v kontrolní skupině s nízkou úrovní esencialismu (vliv tréninku).

Sylvie Graf a spolupracovníci (v tisku) rozšířili poznatky o vlivu označení skupinové příslušnosti pomocí podstatných a přídavných jmen na meziskupinový kontext. V sérii tří experimentů použili pro označení národnosti popisovaných osob buď podstatná či přídavná jména (např. útočící Čech vs. český útočník). Označení národnosti pomocí podstatných jmen vedlo k vyšší preferenci vlastní před nečlenskou skupinou. Rozdíl v efektu podstatných a přídavných jmen se výrazněji projevil v hodnocení osob s nižší úrovní identifikace se svou členskou skupinou. Toto zjištění ukázalo, že vliv různých lingvistických kategorií se liší v závislosti na charakteristikách příjemců sdělení (Graf et al., v tisku).

Pokud shrneme výsledky studií srovnávajících vliv podstatných jmen a jiných výrazových prostředků, podstatná jména vedou k vnímání vyšší stability, síly a neměnnosti popisovaného chování, tedy k vnímání vyšší míry psychologického esencialismu. Vztah mezi jazykovými prostředky a vnímaným esencialismem je však oboustranný – esencialistická přesvědčení se projevují i na straně mluvčích v jejich preferenci podstatných jmen. Podstatná jména použitá pro označení příslušnosti v určité sociální kategorii podporují vnímání charakteristik s danou kategorií spojených, a naopak inhibují vyvozování charakteristik pro danou kategorií netytických, čímž se podílejí na přenosu předsudků. Podstatná jména rovněž inhibují alternativní kategorizaci popisovaných osob, tedy možnosti jejich zařazení do jiné než právě uvedené sociální kategorie. Díky popisovaným vlastnostem podstatných jmen navrhuje Carnaghi a kolegové (2008) jejich zařazení do Modelu lingvistických kategorií jako jeho nejabstraktnější kategorií.

ZÁVĚR

Podstatná jména uzavřela výčet lingvistických kategorií a jejich psychologických důsledků. Studie ukázala, jakým způsobem jazyková abstraktnost ovlivňuje chápání sdělovaných skutečností. Použití abstraktnějších výrazů vede k vnímání vyšší stability chování v čase a různých kontextech, zanedbávání vlivu situačních faktorů a k přepisování projevů chování dispozičním charakteristikám osob. Abstraktnější výpovědi tak mají ve srovnání s konkrétními daleko větší dopad na posuzování popisovaných osob.

Studie se rovněž zabývala motivací mluvčích přizpůsobujících své výpovědi aktuálnímu sociálnímu kontextu, konkrétním interakčním partnerům a vlastním cílům. Zdůraznila vliv očekávání i vliv tendence představovat svoji členskou skupinu a potažmo sebe sama v lepším světle. Pokud mluvčí považují chování osob za dispozičně založené, popisují jej pomocí abstraktnějších lingvistických kategorií. Tuto strategii využívají tak, aby zdůraznili pozitivní chování vlastní členské skupiny či svých přátel a negativní chování skupin nečlenských popř. svých nepřátel. V meziskupinovém kontextu se tento proces podílí na předávání a udržování stereotypních představ. Očekávané negativní chování členů cizích skupin je vnímáno jako stabilní a dispozičně založené, což podporuje začarovaný kruh upevňování předsudků vůči nim.

Pokud vezmeme v úvahu vliv a dosah médií, ve kterých byla systematická manipulace úrovní jazykové abstraktnosti prokázána, např. ve zprávách o chování zástupců nečlenských skupin, uvědomíme si potenciální dopad tohoto aspektu jazyka. Také političtí představitelé a další lidé ovlivňující veřejné mínění manipulují úrovněmi jazykové abstraktnosti ve svých projevech tak, aby dosáhli zamýšlených výsledků u cílových skupin. Vliv jazykové abstraktnosti je o to zásadnější tím, že uniká vědomé kontrole jak mluvčích, tak příjemců sdělení. Ačkoliv je tedy jazyková abstraktnost jen jedním z mnoha využitelných lingvistických prostředků, je nutné věnovat reflexi jejího vlivu a jejímu dalšímu výzkumu zvýšenou pozornost.

LITERATURA

- Allport, G. W. (1954): *The nature of prejudice*. Cambridge, MA, Addison-Wesley. [česky: *O povaze předsudků*, 2004, Praha, Prostor.]
- Abelson, R. P., Kanouse, D. E. (1966): Subjective acceptance of verbal generalizations. In: S. Feldman (Ed.), *Cognitive consistency: Motivational antecedents and behavioral consequents*. New York, Academic Press, 173-199.
- American Psychological Association (2010): *Publication Manual of the American Psychological Association (6th Edition)*. New York, American Psychological Association.
- Carnaghi, A., Maass, A., Gresta, S., Bianchi, M., Cadinu, M., Arcuri, L. (2008): Nomina sunt omina: On the inductive potential of nouns and adjectives in person perception. *Journal of Personality and Social Psychology*, 94, 839-859.
- Coenen, L. H. M., Hedeboom, L., Semin, G. R. (2006): *The linguistic category model manual*. Free University Amsterdam. [Vyhledáno 22.8.2011 na <http://www.cratylus.org/resources/uploaded-Files/1151434261594-8567.pdf>]
- Douglas, K. M., Sutton, R. M. (2003): Effects of communication goals and expectancies on language abstraction. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84, 682-696.
- Fiedler, K., Semin, G. R., Bolten, S. (1989): Language use and reification of social information: Top-down and bottom-up processing in person cognition. *European Journal of Social Psychology*, 19, 271-295.
- Fiedler, K., Semin, G. R., Koppetsch, C. (1991): Language use and attributional biases in close personal relationships. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 17, 147-155.
- Fiedler, K., Semin, G. R., Finkenauer, C. (1993): The battle of words between gender groups: A language-based approach to intergroup processes. *Human Communication Research*, 19, 409-441.
- Fillmore, C. J. (1971): Verbs of judging: An exercise in semantic description. In: C. J. Fillmore, D. T. Langendoen (Eds.), *Studies in linguistic semantics*. New York, Holt, Rinehart & Winston, 273-296.
- Fiske, S. T., Morling, B. A. (1995): Encoding. In: A. S. R. Manstead, M. Hewstone (Eds.), *Blackwell encyclopedia of social psychology*. Oxford, Blackwell.
- Franco, F., Maass, A. (1996): Implicit vs. explicit strategies of outgroup discrimination: The role of intentional control in biased language use and reward allocation. *Journal of Language and Social Psychology*, 15, 335-359.
- Franco, F. M., Maass, A. (1999): Intentional control over prejudice: When the choice of the measure matters. *European Journal of Social Psychology*, 29, 469-477.
- Gelman, S. A., Heyman, G. D. (1999): Carrot-eaters and creature-believers: The effects of lexicalization on children's inferences about social categories. *Psychological Science*, 10, 489-493.
- Graf, S., Bilewicz, M., Finell, E., Geschke, D. (v tisku): Nouns cut slices: Effects of linguistic forms on intergroup bias. *Journal of Language and Social Psychology*, 32.
- Guerin, B. (1994): Gender bias in the abstractness of verbs and adjectives. *Journal of Social Psychology*, 134, 421-428.
- Hall, D. G., Moore, C. E. (1997): Red bluebirds and black greenflies: Preschoolers' understanding of the semantics of adjectives and count nouns. *Journal of Experimental Child Psychology*, 67, 236-267.
- Haslam, N. (1998): Natural kinds, human kinds, and essentialism. *Social Research*, 65, 291-314.
- Hewstone, M., Rubin, M., Willis, H. (2002): Intergroup bias. *Annual Review of Psychology*, 53, 575-604.
- Howard, J., Rothbart, M. (1980): Social categorization and memory for ingroup and outgroup behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 38, 301-310.
- Hřebíčková, M. (2007): The lexical approach to personality description in the Czech context. *Československá psychologie, Supplement*, 51, 50-61.

- Hřebíčková, M. (2011): Pětifaktorový model v psychologii osobnosti: přístupy, diagnostika, uplatnění. Praha, Grada.
- Jones, E. E., Nisbett, R. E. (1972): The actor and the observer: Divergent perceptions of the causes of the behavior. In: E. E. Jones, D. E. Kanouse, H. H. Kelley, R. E. Nisbett, S. Valins, B. Weiner (Eds.), *Attribution: Perceiving the causes of behavior*. Morristown, NJ, General Learning Press, 79-94.
- Karpinski, A., von Hippel, W. (1996): The role of the linguistic intergroup bias in expectancy maintenance. *Social Cognition*, 14, 141-163.
- Kouřilová, S. (2011): Jedinec v meziskupinových vztazích: Od sociální kategorizace k předsudkům. *Československá psychologie*, 54, 12-24.
- Maass, A. (1999): Linguistic intergroup bias: Stereotype perpetuation through language. In: Zanna, M. (Ed.), *Advances in Experimental Social Psychology*, 31, 79-121.
- Maass, A., Salvi, D., Arcuri, L., Semin, G. R. (1989): Language use in intergroup contexts: The linguistic intergroup bias. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57, 981-993.
- Maass, A., Corvino, G., Arcuri, L. (1994): Linguistic intergroup bias and the mass media. *Revue Internationale de Psychologie Sociale*, 1, 31-43.
- Maass, A., Milesi, A., Zabbini, S., Stahlberg, D. (1995): Linguistic intergroup bias: Differential expectancies or in-group protection? *Journal of Personality and Social Psychology*, 68, 116-126.
- Maass, A., Ceccarelli, R., Ruden, S. (1996): Linguistic intergroup bias: Evidence for in-group protective motivation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 71, 512-526.
- Maass, A., Montalcini, F., Biciotti, E. (1998): On the (dis-) confirmability of stereotypic attributes. *European Journal of Social Psychology*, 28, 383-402.
- Maass, A., Karasawa, M., Politi, F., Suga, S. (2006): Do verbs and adjectives play different roles in different cultures? A cross-linguistic analysis of person representation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 90, 734-750.
- McArthur, L. (1972): The how and what of why: Some determinans and consequences of causal attribution. *Journal of Personality and Social Psychology*, 22, 171-193.
- Rothbart, M., Taylor, M. (1992): Category labels and social reality: Do we view social categories as natural kinds? In: G. R. Semin, K. Fiedler (Eds.), *Language, interaction and social cognition*. London, Sage, 11-36.
- Rubini, M., Semin, G. R. (1994): Language use in the context of congruent and incongruent ingroup behaviors. *British Journal of Social Psychology*, 33, 355-362.
- Schnake, S. B., Ruscher, J. B. (1998): Modern racism as a predictor of the linguistic intergroup bias. *Journal of Language and Social Psychology*, 17, 486-493.
- Semin, G. R., Fiedler, K. (1988): The cognitive functions of linguistic categories in describing persons: Social cognition and language. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54, 558-568.
- Semin, G. R., Fiedler, K. (1989): Relocating attributional phenomena within a language-cognition interface: The case of actors' and observers' perspectives. *European Journal of Social Psychology*, 19, 491-508.
- Semin, G., Fiedler, K. (1991): The linguistic category model, its bases, applications and range. *European Review of Social Psychology*, 2, 1-30.
- Tajfel, H., Turner, J. C. (1986): The social identity theory of intergroup behavior. In: Worchel S., Austin, W. G. (Eds.), *Psychology of intergroup relations*. Chicago, Nelson, 7-24.
- Tanabe, T., Oka, Y. (2001): Linguistic intergroup bias in Japan. *Japanese Psychological Research*, 43, 104-111.
- von Hippel, W., Sekaquaptewa, D., Vargas, P. (1995): On the role of encoding processes in stereotype maintenance. *Advances in Experimental Social Psychology*, 27, 177-254.
- von Hippel, W., Sekaquaptewa, D., Vargas, P. (1997): The linguistic intergroup bias as an implicit indicator of prejudice. *Journal of Experimental Social Psychology*, 33, 490-509.
- Walton, G. M., Banaji, M. B. (2004): Being what you say: The effect of essentialist linguistic labels on preferences. *Social Cognition*, 22, 193-213.
- Whorf, B. L. (1956): *Language, thought and reality* (ed. J. B. Carroll). Cambridge, MA, MIT Press.
- Wenneker, C. P. J., Wigboldus, D. H. J., Spears, R. (2005): Biased language use in stereotype maintenance: The role of encoding and goals. *Journal of Personality and Social Psychology*, 89, 504-516.
- Wigboldus, D. H. J., Semin, G. R., Spears, R. (2000): How do we communicate stereotypes? Linguistic bases and inferential consequences. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78, 5-18.
- Wigboldus, D. H. J., Semin, G. R., Spears, R. (2006): Communicating expectancies about others. *European Journal of Social Psychology*, 36, 815-824.

- Wigboldus, D. H. J., Douglas, K. M. (2007): Language, stereotypes, and intergroup relations. In: K. Fiedler (Ed.), *Social communication*. New York, NY, Psychology Press, 79-106.
- Wierzbicka, A. (1986): What's in a noun? (Or: How do nouns differ in meaning from adjectives?). *Studies in Language*, 10, 353-389.
- Yzerbyt, V., Estrada, C., Corneille, O., Seron, E., Demoulin S. (2004): Subjective essentialism in action: Self-anchoring and social control as consequences of fundamental social divides. In: C. M. Judd, V. Yzerbyt, O. Corneille (Eds.), *The psychology of group perception: Contributions to the study of homogeneity, entitivity, and essentialism*. Philadelphia, Psychology Press, 101-126.

SOUHRN

Jazyková abstraktnost je formálním aspektem jazyka vyjadřovaným pomocí různých lingvi-

stických kategorií – sloves, přídavných a podstatných jmen. Jednotlivé lingvistické kategorie a jejich vliv na závěry vyvozované ze sdělení definuje model lingvistických kategorií (LCM). LCM postuluje dialektický vztah mezi jazykem a kognitivními procesy. Zabývá se nejen vlivem jazykové abstraktnosti na závěry vyvozované příjemci, ale i motivací mluvčích pro výběr různých lingvistických kategorií. Strategické používání jazyka se projevuje v lingvistickém zkrácení založeném na sociální žádoucnosti a v lingvistickém zkrácení založeném na očekávání. Aktivace jazykové abstraktnosti probíhá během kódování i komunikace informací v závislosti na aktuálních potřebách mluvčích. Ačkoliv je její úroveň manipulována za účelem dosažení komunikačních cílů, uniká vědomé kontrole mluvčích i jejich posluchačů. Role jazykové abstraktnosti v přenosu a udržování stereotypních přesvědčení a předpokladů je diskutována v závěru studie.

DEPRESE Z POHLEDU PSYCHOLOGIE OSOBNÍCH KONSTRUKTŮ

MARIE KOVÁŘOVÁ, MIROSLAV FILIP

Psychologický ústav AV ČR, Brno

ABSTRACT

Depression from the view of
psychology of personal constructs

M. Kovářová, M. Filip

The study focuses on application of the personal construct theory on the field of psychopathology and psychotherapy with emphasis on depression. The first section describes the theory of George Kelly that is focused especially on constriction as an important sign of the depressive construction system. The study compares empirical studies of his followers concerning cognitive complexity, constriction, construct content, polarized construing, interpersonal isolation, self-esteem and negative self-construing.

The influence of pharmacotherapy and psychotherapy on a construction system is mentioned. The last section describes the similarity of the principles of the cognitive therapy and the personal construct psychotherapy.

key words:

depression,
psychology of personal constructs,
psychotherapy

klíčová slova:

deprese,
psychologie osobních konstruktů,
psychoterapie

ÚVOD

Cílem studie je přiblížit aplikaci psychologie osobních konstruktů na oblast psychoterapie a psychopatologie, s důrazem na diagnostickou kategorii deprese. Výchozí teorie, psychologie osobních konstruktů (PCP, Kelly, 1955, 1955/2001), byla již v české odborné literatuře blíže nastíněna (Filip, 2007, 2011). Rozvedeny jsou znaky konstrukčního systému, které mohou souviset s psychopatií, s důrazem na proces konstrukce. Popsány jsou také empirické studie Kellyho následovníků, zabývající se dalšími znaky konstrukčního systému osob s depresí. V posledních oddílech je porovnáno pojetí deprese z pohledu deskriptivní diagnostiky a PCP. Konečně je zmíněn vliv farmakoterapie i psychoterapie na znaky konstrukčního systému. Závěrem jsou podána doporučení pro léčbu deprese z pohledu PCP.

PSYCHOLOGIE OSOBNÍCH KONSTRUKTŮ

Podle Kellyho se lidé snaží predikovat, co se stane v budoucnosti a za tím účelem si vytváří hypotézy, provádí experimenty, verifikují své hypotézy, nebo jsou nuceni je přeformulovat. K tomu jim slouží tzv. systém osobních konstruktů (Kelly, 1955, 1955/2001). Osobní konstrukt je dichotomický, např. dobrý – zlý. Naše konstrukty se navzájem liší na základě našich minulých zkušeností i na základě anticipací budoucnosti.

Došlo: 5. 10. 2011; M. K., M. F., Psychologický ústav AV ČR, Veverí 97, 602 00 Brno; e-mail: 144270@mail.muni.cz

Vznik studie byl podpořen grantem č. P407/12/2432.

V aplikaci teorie na terapeutickou praxi je stěžejní akceptace hlediska konstrukčního alternativismu (Kelly, 1955, 1955/2001). Terapeut si je vědomý toho, že jeho pohled na danou situaci nemusí být shodný s pohledem klientovým. Snaží se konstruovat konstrukční systém svého klienta a přiblížit se tak jeho pohledu na věc. Přitom se jeho pohledem nenechá úplně podmanit a zároveň předvídá, jak bude klient reagovat během terapie. Vede klienta k uvědomění si, že mohou existovat i jiné alternativy, než které on momentálně vnímá, že jeho konstrukty mohou být použitelné i u jiných osob nebo situací, nebo naopak, že některé konstrukty se dají ohraničit jen na vybrané události a osoby. Tyto hypotézy klient postupně testuje, resp. ověřuje svým chováním, nejprve v bezpečí terapeutické místnosti, posléze je zkouší v reálném životě. Pokud opakovaně dojde k verifikaci nových nebo pozměněných konstruktů, je možné postupně změnit některé složky do té doby nefunkčního konstrukčního systému.

Kelly (1955, 1955/2001) popisuje obsahové a strukturální znaky konstrukčního systému, které mohou v určité podobě souviset s patologií nebo zapříčinit problémy vedoucí k vyhledání pomoci. Tyto znaky se mohou vyskytovat u různých duševních onemocnění. Nejsou ovšem přítomny vždy jen u nemocných osob, může je používat každý z nás. Klíčová je vhodnost jejich použití, tedy to, zda nám umožňují další predikci a validaci, příp. rekonstrukci konstrukčního systému, nebo zda nám v tomto procesu brání. Tyto znaky jsou dále blíže popsány:

A. Dilatace - konstrikce

Pod pojmem dilatace chápeme situaci, kdy člověk rozšíří rozsah vhodnosti, a tím rozsah použitelnosti konstruktů. Může k ní dojít v důsledku snahy eliminovat nesrovnalosti v konstrukčním systému. Bývá spojována s mánií (Kelly, 1955, 1955/2001). Opakem je konstrikce, tedy snaha minimalizovat nesrovnalosti v konstrukčním systému zúžením rozsahu vhodnosti konstruktů (Kelly, 1955, 2001). O vztahu konstrikce a deprese bude pojednáno dále.

B. Volnost - vázanost

Vázané (*tight*) konstrukty jsou takové, které vedou k neměním se predikcím. Volné (*loose*) konstrukty vedou k měnícím se predikcím, ale přesto si uchovávají svou identitu. Používáme je například při tvůrčí činnosti, ve fantaziích či ve snech. Volné konstruování bývá zmiňováno v souvislosti se schizofrenií (Kelly, 1955, 1955/2001).

C. Jádrové konstrukty

Jedná se o takové konstrukty, které určují naši identitu a existenci (Kelly, 1955, 1955/2001). Jádrové konstrukty zdravých osob by měly být pevné, sebe i své blízké by měly chápat stále stejně a integrovaně (Kelly, 1955, 1955/2001). S jádrovými konstrukty se pojí několik podstatných emocí, z nichž některé mohou souviset se vznikem psychopatologie.

S rozvojem depresivního onemocnění souvisí především úzkost. K úzkosti dochází v důsledku zjištění, že „události, se kterými jsme konfrontováni, leží mimo rozsah vhodnosti našich konstruktů“ (Kelly, 1955, s. 533). Jedná se tedy o události, k nimž nemáme žádné dispozice je vysvětlit a v budoucnu predikovat. Nebo vhodné konstrukty máme, ovšem výsledky anticipace nejsou ve shodě s naší predikcí (Kelly, 1955). Dalšími emocemi jsou pocit ohrožení, strach, vina, agresivita a hostilita.

S jádrovými konstrukty souvisí i tzv. konstrukty závislosti (*dependency constructs*) (Kelly, 1955, 1955/2011). Formují se v dětství a dítě pomocí nich konstruuje blízké osoby (především matku) ve vztahu ke svému vlastnímu přežití. Přestože se neřadí přímo mezi jádrové konstrukty, také ovlivňují interpersonální vztahy. Výskyt přenosu v průběhu terapie značí podle PCP přítomnost konstruktů závislosti.

DEPRESE Z POHLEDU PCP

Pojetí deprese není Kellym systematicky rozpracováno. Pro něj byl charakteristickým rysem deprese proces konstrikce (Kelly, 1955/2001). Konstrikce může být reakcí na nové události, které spadají mimo rozsah vhodnosti našich konstruktů, nebo na události, které naše konstrukty vhodně nepredikovaly (viz definice úzkosti výše). Jedním z řešení, jak se vyhnout této invalidaci a z ní plynoucí úzkosti, je zúžit rozsah vhodnosti konstruktů, takže ty jsou poté aplikovatelné jen na omezený rozsah osob nebo událostí.

Dlouhodobá konstrikce se může projevat uzavřením se do sebe, zpřetrháním vazeb s přáteli, snížením rozsahu zájmů jen na určitou oblast atd. Přesto nemusí dojít k redukci úzkosti. Protože je však konstrukční systém již dost ovlivněný procesem konstrikce, člověk nemá možnost experimentovat s novými možnostmi a činnostmi. Konstrikce se může manifestovat i tzv. konstriktivním pláčem.

Za definitivní konstrikci považuje Kelly sebevraždu (1955/2001). Podle něj (Kelly, 1961, podle Neimeyer, 1983) existují dvě situace, ve kterých se sebevražda jeví člověku jako rozumné řešení: Jednak se mu události v jeho životě mohou zdát předvídatelné, ale zároveň bez možnosti je ovlivnit. Tento pohled nazývá Kelly depresivní fatalismus. Druhá situace nastane, pokud se vše jeví jako nepredikovatelné. Sebevražda je pak pro člověka posledním pokusem, kdy může rozhodnout o tom, co nastane. Kelly jej pojmenoval totální úzkost. V obou případech se jedná o důsledek konstrikce. Kelly uvažuje i o možnosti výskytu sebevražedných tendencí v rodinné linii. Pokud člověk v důsledku deprese spáchá sebevraždu, jeho potomku může tento akt utkvět v paměti jako vědomá možnost, jak potvrdit depresi a jak na ni reagovat.

V klinickém kontextu konstrikci způsobuje farmakoterapie (anxiolytika) a hospitalizace s neměnným denním režimem a pevným rozpisem činností (Kelly, 1955/2001). Ke konstrikci dochází i v důsledku léčby elektrokonvulzivní terapií (EKT). Efekt EKT podle PCP spočívá ve způsobené částečné amnézii vedoucí ke konstrikci, takže klient nemusí čelit všem svým problémům. EKT je nutné propojit s psychoterapií. Ta klientovi pomáhá vybudovat novou strukturu, která při dalším vystavení událostem vyvolávajícím úzkost neselže.

Spíš než o unipolární depresi se Kelly (1955, 1955/2001) zmiňuje o maniodepresivním syndromu, přičemž tento pohled jeho následovníci opouští a ve svých výzkumech se převážně zaměřují na oddělené soubory manických a depresivních osob. Střídání období mánie a deprese chápe Kelly (1955/2001) jako posun na ose dilatace – konstrikce.

KONSTRUKTIVISTICKÁ TEORIE DEPRESE NAVAZUJÍCÍ NA G. KELLYHO

Většina výzkumných studií probíhala v 70. a 80. letech, kdy byla problematika deprese podrobně rozpracována. Článek si klade za cíl podat přehled těchto studií jednotlivých znaků souvisejících s depresí (viz níže). Ve studiích je využíván Test repertoárových mřížek (Rep-Test), který slouží ke zjištění konstruktů používaných respondenty, a způsobu konstruování jim blízkých osob a self (Kelly, 1955, 1955/2001).

Z novější literatury je možné zmínit model Rossottiové a Wintera (2003) týkající se reakce na pocit ohrožení a z něj plynoucího chaosu a pocitu nejistoty. Jedním z možných následných stavů je i existenciální deprese a úzkost.

A. Kognitivní komplexita, diferenciacce a integrace konstrukčního systému

Výsledky empirických studií v této oblasti jsou nejednoznačné. Na pojetí kognitivní komplexity existuje několik názorů. Může být chápána jako diferenciacce kognitivního systému, tedy jako počet nezávislých dimenzí, ale i jako integrace, tedy propojení

těchto dimenzí na vyšší úrovni. Ať už je kognitivní komplexita považována za diferenciaci, integraci nebo současně za vysokou míru diferenciaci i integrace, pro každý z těchto pohledů existuje navíc několik možných způsobů výpočtu její hodnoty (Gallifa, Botella, 2000). Vzniká tedy otázka, do jaké míry jsou výsledky studií navzájem srovnatelné.

V počátečních výzkumech (McPherson et al., 1973; Silverman, 1977) byl využíván Rep-Test modifikovaný pro zkoumání poruchy myšlení u schizofrenie. Autoři zjišťovali míru intenzity neboli míru, v jaké jsou konstrukty navzájem propojené. Intenzita byla původně navržena jako ukazatel volnosti - vázanosti, ale z logiky svého výpočtu je považována i za ukazatel kognitivní integrace (Gallifa, Botella, 2000). McPherson et al. (1973) nezjistili v míře intenzity rozdíl mezi skupinami schizofreniků bez poruchy myšlení, manických a depresivních osob. Schizofrenici s poruchou myšlení vykazovali nižší míru intenzity než ostatní skupiny. Silverman (1977) zjistil, že v porovnání s neklinickou kontrolní skupinou dosáhly depresivní osoby vyšší míry intenzity u konstruktů s afektivním obsahem (smutný, napjatý atd.). Rozdíl mezi skupinami u konstruktů s věcným obsahem (milý, hloupý atd.) nebyl statisticky významný, i když depresivní opět vykazovali vyšší hodnoty.

V další sérii studií (Space, Cromwell, 1980; Space, Dingemans, Cromwell, 1983) byla kognitivní diferenciaci odvozována z analýzy hlavních komponent jako počet faktorů a jako procento rozptylu prvního faktoru. Takto pojatá kognitivní diferenciaci nedokázala rozlišit mezi skupinou osob s depresí a psychiatrickou kontrolní skupinou (Space, Cromwell, 1980) a skupinou osob se schizofrenií a neklinickou kontrolní skupinou (Space, Dingemans, Cromwell, 1983).

Sheehanová (1981, 1985) vycházela z předpokladu, že depresivní lidé uvažují jen v jedné dimenzi a jejich konstrukční systém je tedy méně diferencovaný. Pro výpočet použila opět procento rozptylu pro první komponentu. Konstrukční systém depresivních vykazoval nižší míru diferenciaci v porovnání s lidmi bez diagnózy deprese (Sheehan, 1981). Autorka ve výzkumu použila modifikovaný Rep-Test, ve kterém respondenti posuzovali své předpoklady o tom, jak se na ně dívají významné osoby v jejich životě. Nejednoznačné jsou výsledky retestu. V první studii (Sheehan, 1981) došlo po 6-8 týdnech k nárůstu míry diferenciaci. Druhá studie (Sheehan, 1985) změny v míře diferenciaci po absolvování terapie osobních konstruktů (po 3-4 měsících) neodhalila. Rozdíl se ovšem prokázal mezi dvěma typy Rep-Testu. K menší diferenciaci konstrukčního systému došlo, pokud respondenti posuzovali druhé osoby a sebe. Naopak k větší diferenciaci došlo, pokud respondenti hodnotili sebe z pohledu, kterým je mohou vidět druzí lidé.

Ashworth, Blackburn a McPherson (1982) předpokládali nižší diferenciaci (měřenou jako procento rozptylu pro první komponentu a pro první tři komponenty) a zároveň vyšší integraci (zde označovanou pojmem monolitická struktura, tedy shluk vzájemně korelujících konstruktů) konstrukčního systému depresivních. Mezi skupinami rozlišovalo jediné procento rozptylu prvních tří komponent. Depresivní pacienti měli nižší míru diferenciaci, a to v porovnání s pacienty s mánií, se schizofrenií a s alkoholiky. Mezi depresivními pacienty, lidmi, kteří se z deprese již uzdravili, a neklinickou kontrolní skupinou nebyl rozdíl. Přestože vzorek depresivních pacientů nebyl z hlediska diagnóz sjednocený,¹⁾ mezi podskupinami se nenašel rozdíl. Po 120 dnech byl celý proces administrace zopakován se stejnými osobami z depresivní a manické skupiny, které se zúčastnily prvního testování a které byly nyní považovány za uzdra-

¹⁾ Zahrnuta byla psychotická bipolární afektivní porucha, psychotická unipolární deprese a neurotická deprese.

vené (Ashworth, Blackburn, McPherson, 1985). U depresivních vzrostla v porovnání s hodnotami z prvního testu míra diferenciacie. Tato skupina se nyní nelišila od jiných skupin zahrnutých v první studii, ani od uzdravených manických osob.

V dalších studiích (Angelillo et al., 1985; Neimeyer et al., 1983) bylo pro měření diferenciacie použito FIC (*Functionally independent construction*) a pro měření integrace index uspořádání (*Ordination*). FIC vychází z počtu na sobě nezávislých shluků konstruktů, uspořádání souvisí s extremitou hodnocení na škálách tvořených konstrukty (Gallifa, Botella, 2000). Neimeyer et al. (1983) použili modifikovaný Rep-Test, kde respondenti hodnotili sebe v různých rolích na konstruktech, které si vytvořili. FIC ani uspořádání nekorelovalo s hloubkou deprese. Angelillo et al. (1985) zjistili vyšší míru uspořádání u neklinické kontrolní skupiny. Skupina pacientů s depresí a s dystýmií a skupina s jiným psychiatrickým onemocněním²⁾ se mezi sebou nelišily. FIC mezi jednotlivými skupinami opět nerozlišovalo.

Neimeyer, Heathová a Straussová (1985) využili modifikovaný Rep-Test, kde respondenti posuzovali sebe v různých rolích. Respondenti nejprve napsali určitý počet svých pozitivních, negativních a ideálních vlastností. Tyto charakteristiky byly považovány za první póly konstruktů. Respondenti posléze určili druhé póly konstruktů uvedením kontrastních vlastností k již existujícím pólům. Konstrukty přitom nesestávaly jen ze dvou pólů, ale měly podobu škály. Autoři zjistili, že hloubka deprese má vliv na diferenciaci (v podobě skóru FIC). Zpočátku je konstrukční systém člověka spíše integrovaný, a to v oblasti pólů s pozitivní valencí. Jak se deprese prohlubuje, dochází k diferenciaci, využívány jsou pozitivní i negativní póly konstruktů týkající se jádrové struktury rolí. U těžké deprese se projevuje opět posun k integraci, ovšem v oblasti pólů s negativní valencí.

Neimeyer a Feixas (1992) porovnávali odlišné metody měření deprese a další metody. Jednalo se o HRDS, BDI, Hopelessness Scale (HS), Crandell Cognitions Inventory (CCI), Attributional Style Questionnaire (ASQ), Cognitive Error Questionnaire (CEQ) a modifikovaný Rep-Test. V něm respondenti posuzovali sami sebe v různých rolích. Výzkumu se účastnily osoby trpící střední nebo těžkou unipolární depresí. Skóre diferenciacie bylo měřeno jako stupeň podobnosti self ve všech rolích, nicméně významně nekorelovalo s žádnou jinou metodou ani její subškálou.

B. Konstrikce

Opět se projevuje nejednotnost v názoru, jaký znak konstrukčního systému považovat za ukazatel konstrikce. V některých případech bývá dávana do souvislosti s kognitivní komplexitou. Ashworth, Blackburn a McPherson (1982) předpokládali, že konstrikce a zároveň pre-emptivní myšlení³⁾ povedou k nediferencované struktuře, a tím k nízké kognitivní komplexitě. Stejně pojetí kognitivní komplexity jako ukazatele míry konstrikce zastávali Space a Cromwellová (1980), viz oddíl o kognitivní komplexitě.

Ross (1985) očekával vyšší míru konstrikce u osob s hlubší depresí. Konstrikci přitom chápal jako nadměrné používání určitého bodu na ratingové škále (např. obou krajních bodů). Jeho hypotéza se nepotvrdila. Autor ovšem srovnával skupinu osob bez terapie s nejasně definovanou skupinou osob procházejících psychoterapií, která zahrnovala např. poruchy osobnosti, neurózy nebo alkoholismus.

²⁾ Skupina byla nejasně určená, její součástí byli lidé např. s poruchou osobnosti nebo s posttraumatickou stresovou poruchou.

³⁾ Jedná se o myšlení typu „jen toto, nic jiného“. Pokud se člověk považuje například za líného, je to jeho jediné pojetí, už se dál nekonstruuje jako zvědavý, úspěšný atd.

Neymeier, Heathová a Straussová (1985) zjišťovali míru konstrikce pomocí počtu středových ohodnocení na škále tvořené konstruktem, tedy jako ukazatel neaplikovatelnosti rolí self na daný konstrukt. Vztah s depresí se nepotvrdil, stejně tak ani souvislost mezi konstrikcí a suicidálními myšlenkami.

Sheehanová (1981, 1985) předpokládala, že důsledkem konstrikce vzniká rigidní, málo diferencovaný konstrukční systém s nízkou mírou konfliktu. Míru konfliktu zjišťovala pomocí tzv. vyvážených a nevyvážených triád. Vyvážené triády konstruktů jsou takové, jejichž výsledná hodnota po vynásobení hodnot všech možných korelací mezi páry konstruktů v triádě je pozitivní. Naopak nevyvážené triády jsou takové, kde výsledná hodnota je záporná. Výsledky studií její předpoklad potvrdily. Lidé s depresí v porovnání s kontrolní skupinou vykazovali menší konflikt při posuzování, jak je mohou vnímat jim blízcí lidé (Sheehan, 1981). V další studii došla Sheehanová (1985) k podobnému zjištění. V restu po skončení terapie osob trpících depresí vzrostla míra konfliktu, přičemž změna byla znatelnější, pokud se jednalo o posuzování self z možného pohledu druhých jako v předchozí studii, než pokud se jednalo o posuzování druhých osob a self.

D. Obsah konstruktů

Silverman (1977) objevil rozdíl mezi konstrukty týkajícími se afektů a věcně zaměřenými konstrukty. Konstrukty s afektivním obsahem byly konstruovány intenzivněji (viz oddíl o kognitivní komplexitě). Ross (1985) neprokázal vztah mezi hloubkou deprese a použitím emočně zabarvených konstruktů (šťastný – smutný, citlivý – necitlivý a nadějný – beznadějný).

Sheehanová (1981) zjistila, že členové depresivní skupiny před léčbou nejčastěji používali konstrukty týkající se nízké energičnosti, po léčbě naopak nejvíce využívali konstrukty vysoké energičnosti. Nejčastější obsahovou kategorií u kontrolní skupiny byla aktivní sociální interakce.

Studie Angelilla et al. (1985) se zabývala vztahem deprese a obsahu konstruktů se zaměřením na společenskou žádoucnost, nežádoucnost a nejednoznačnost. Žádoucnost, nežádoucnost a nejednoznačnost posuzovaly dvě nezávislé osoby. U neklinické kontrolní skupiny v porovnání s depresivní skupinou i s psychiatrickou kontrolní skupinou byly méně používány nejednoznačné póly konstruktů. Používání nejednoznačných pólů pozitivně korelovalo s hloubkou deprese. Naopak korelace mezi počtem společensky žádoucích i nežádoucích pólů konstruktů s hloubkou deprese byla záporná. Autoři uzavřeli, že využívání nejednoznačných pólů konstruktů k anticipaci snižuje schopnost získat sociální potvrzení a zpětnou vazbu v běžném životě, což v důsledku brání vytváření dalších anticipací založených na minulých zkušenostech.

E. Polarizované konstruování

Polarizované konstruování znamená černobílé absolutistické vidění světa. Tendence k němu může vzniknout v důsledku dvou situací (O'Donovan, 1965):

I. Projev patologie. Konstrukční systém, který neumožňuje vnímat jemné odstíny mezi extrémy, brání kvalitní anticipaci.

II. Důsledek významnosti posuzovaných osob nebo událostí. Čím je pro nás daný člověk významnější, tím polarizovaněji ho hodnotíme. K vyšší míře polarizace také dochází, pokud konstruujeme sami sebe a pokud používáme vlastní konstrukty. Podle Kellyho (1969) by se u neklinické populace mělo nejvíce přiřazení nacházet na pólech a nejméně na středu škály.

Neimeyer et al. (1983) odvozovali míru polarizovaného konstruování od průměru hodnocení self v různých rolích; čím bylo hodnocení extrémnější, tím vyšší byla míra

polarizace. Potvrdil se vztah mezi polarizovaným konstruováním a hloubkou deprese. V další studii (Neimeyer, Heath, Strauss, 1985) vztah polarizovaného konstruování self s depresí ani s myšlenkami na sebevraždu potvrzený nebyl. Ovšem v porovnání s lidmi na čekacím seznamu klienti, kteří absolvovali desetitýdenní kognitivní terapii, vykázali pokles polarizovaného konstruování self. Studie Dingemans, Space a Cromwellové (1983) neodhalila rozdíl v polarizaci⁴⁾ mezi skupinami schizofrenních a depresivních pacientů. Neklinická kontrolní skupina měla významně nižší míru polarizace. V retestu se hodnoty u depresivních osob přiblížily hodnotám neklinické skupiny, zatímco lidé se schizofrenií neklinickou skupinu stále převyšovali.

Studie Neimeyera a Feixase (1992) porovnávala modifikovaný Rep-Test s jinými metodami (HRSD, BDI, HS, CCI, ASQ, CEQ – viz oddíl o kognitivní komplexitě). Výsledky ukázaly střední zápornou korelaci polarizace s indexem diferenciací. Polarizace také mírně korelovala s dvěma subškálami ASQ (pozitivní internality a pozitivní stability).

F. Vnímaná interpersonální izolace

V PCP je interpersonální izolace operacionalizována jako průměr vzdáleností aktuálního self a druhých na konstruktech. Klíčové je tedy, zda sebe člověk hodnotí podobně jako druhé, nebo zda je mezi ním a ostatními osobami významný rozdíl.

Space a Cromwellová (1980) a Space, Dingemans a Cromwellová (1983) používali indexy identifikace, jednalo se o korelaci mezi self a významnými osobami. Nejnižší hodnotu identifikace dosáhla skupina depresivních osob, následovala ji psychiatrická kontrolní skupina, nejvyšší míru identifikace vykázala neklinická kontrolní skupina.

V další studii (Ashworth, Blackburn, McPherson, 1982) byla interpersonální izolace označována pojmem integrace self a druhých. Skupina depresivních osob dosáhla vyšší míry izolace než skupiny manických osob, osob vyléčených z deprese a neklinická kontrolní skupina. Depresivní skupina se již ale nelišila od skupin schizofreniků a alkoholiků. V retestu po 120 dnech (Ashworth, Blackburn, McPherson, 1985) došlo u depresivní skupiny k poklesu izolace a u manické skupiny k nárůstu; jen změna u manické skupiny byla statisticky významná. Osoby v depresivní a manické skupině se už v míře izolace mezi sebou nelišily a stejně tak ani od jiných skupin v předcházející studii.

Stejný trend se potvrdil i v dalším výzkumu (Hewstone, Hooper, Miller, 1981). Skupina pacientů s neurotickou depresí dosáhla v porovnání s neklinickou skupinou vyšší míry izolace. U depresivní skupiny proběhl v průměru po 3,5 týdnech (po propuštění z nemocnice) retest, u kontrolní skupiny retest následoval v průměru po týdnu. U depresivní skupiny došlo k poklesu vnímané izolace, mírněji poklesla izolace i u kontrolní skupiny. Obě skupiny se již v míře izolace mezi sebou nelišily.

Sheehanová (1985) zjistila, že v průběhu terapie došlo u depresivních pacientů k poklesu izolace, i když výsledky těsně nedosáhly statistické významnosti. Rozdíl byl znatelnější, když respondenti posuzovali sebe a druhé osoby, než když posuzovali sebe z možného pohledu druhých osob.

G. Nízké sebehodnocení

Nízkým sebehodnocením se rozumí odlišné vnímání aktuálního self a ideálního self. Jeho míra se zjišťuje jako průměrný rozdíl umístění aktuálního a ideálního self na konstruktech.

⁴⁾ V tomto případě se jednalo o konstruování druhých osob a self z možného pohledu druhých.

Sheehanová (1981) rozdíl self a ideálního self označila pojmem sebeakceptace. Depresivní skupina vykazovala v porovnání s neklinickou skupinou nižší sebeakceptaci. V retestu po 6-8 týdnech došlo k jejímu nárůstu. V další studii již Sheehanová (1985) používala termín sebehodnocení. Prokázala jeho nárůst u depresivních pacientů po absolvování terapie v porovnání se stavem před terapií.

Rozdíly v míře sebehodnocení potvrdil i další výzkum (Ashworth, Blackburn, McPherson, 1982). Lidé s depresí měli nižší míru sebehodnocení než lidé s mánií, lidé uzdravení z deprese a nekliničtí pacienti. V navazující studii (Ashworth, Blackburn, McPherson, 1985) došlo u obou skupin ke změně. U uzdravených depresivních osob sebehodnocení narostlo, zatímco u uzdravených manických pokleslo, ale ani jedna změna nedosáhla statistické významnosti. Vyléčená skupina pacientů s depresí se již nelišila od skupiny vyléčených pacientů s mánií, uzdravených pacientů z deprese z předchozí studie a neklinických pacientů.

Neimeyer a Feixas (1992) zjistili vztah mezi sebehodnocením a skóry HRSD i BDI; čím hlubší byla deprese, tím více klesalo sebehodnocení. Sebehodnocení korelovalo s negativním konstruováním self (viz níže); čím nižší bylo sebehodnocení, tím negativněji bylo self konstruováno. Konečně bylo sebehodnocení ve vztahu se subškálou zoufalství CCI i s jeho celkovým skóre.

H. Negativní konstruování self

V sérii studií (Space, Cromwell, 1980; Space, Dingemans, Cromwell, 1983) respondenti u každého konstruktů v Rep-Testu určili, který pól vnímají pozitivněji a který negativněji. Negativní konstruování self bylo operacionalizováno jako procento rozptylu hodnocení self na pólech konstruktů, které respondenti označili za negativní. Skupina depresivních pacientů se v porovnání s neklinickou skupinou konstruovala negativněji. Počet pozitivních hodnocení self na konstruktech byl nejvyšší u neklinické skupiny, poté následovala psychiatrická skupina a poslední zůstala skupina depresivních osob. Autoři se také zabývali smíšenými valencemi self. Smíšená valence self značí, že člověk se hodnotí pozitivně i negativně v rámci skupiny vzájemně souvisejících konstruktů (faktorů). U depresivní skupiny byl vyšší výskyt smíšené valence self. Autoři v této souvislosti zmiňují tzv. přesmyky (*slot movement*), tedy pohyby v rámci jednoho bipolárního konstruktů. Člověk se může hodnotit pozitivně, v souvislosti s událostí ve svém okolí však reaguje přesunem na negativní pól konstruktů atd. Pokud k přesmykům dochází v negativním směru a na konstruktech významných pro pohled na self, může vzniknout reaktivní deprese. Ovšem v další studii (Dingemans, Space, Cromwell, 1983) byl nejvyšší počet přesmyků zjištěn u skupiny schizofreniků, zatímco depresivní a neklinická skupina se od sebe nelišily. Ross (1985) zjistil, že čím hlubší depresí lidé trpěli, tím méně se hodnotili jen pozitivně nebo jen negativně. Byl potvrzen i vztah mezi depresí a přesmyky, zde označovanými pojmem *slot-rattling*.

V sérii studií (Neimeyer et al., 1993; Neimeyer, Feixas, 1992; Sheehan, 1985) autoři zjišťovali průměrné procento konstruktů, na kterých bylo self přiřazeno na negativní pól. Během léčby došlo k významné redukci negativního konstruování self (Sheehan, 1985). Míra negativity self pozitivně korelovala s HS a dále se subškálami bezmocnosti a zoufalství CCI i s jeho celkovým skórem (Neimeyer, Feixas, 1992). Negativní konstruování self i budoucího self významně korelovaly s hloubkou deprese, přičemž negativní konstruování budoucího self dosáhlo vyšší hladiny významnosti a bylo také nejlepším prediktorem deprese, jak odhalila vícenásobná regrese (Neimeyer et al., 1993).

Studie Neimeyera, Heathové a Straussově (1985) potvrdila pozitivní vztah mezi depresí a negativním konstruováním self ve třech podobách: negativním konstru-

ováním self v různých rolích (jak si člověk myslí, že jej vidí ostatní), negativním konstruováním reálného self a negativním konstruováním budoucího self. Negativní konstruování reálného self a budoucího self také významně korelovalo se suicidálními myšlenkami. Terapie vedla ke zlepšení negativního konstruování reálného a budoucího self, nedošlo ale ke zlepšení valence self v různých rolích.

V přehledové studii (Pierce, Sewell, Cromwell, 1992) autoři upozorňují na další fenomén týkající se valence konstruování. Jedná se o tzv. zlatý poměr, který se mimo jiné projevuje i při hodnocení druhých osob: 68 % hodnocení je pozitivní, zbylých 32 % je negativní. U depresivních osob se poměr pozitivního a negativního hodnocení mění na 50:50. Autoři uzavírají, že depresivní osoby se neliší od ostatních jen v tom smyslu, že sebe konstruují negativně a ostatní pozitivně, ale také tím, že pokud sami sebe na některých konstruktech hodnotí pozitivně, ostatní osoby na tyto samé konstrukty umisťují na negativní póly.

CH. Shrnutí

Neimeyer a Feixas (1992) porovnávali odlišné metody vztahující se k depresi. Faktorová analýza odhalila čtyři faktory. První faktor vysvětloval 27 % celkového rozptylu dat a sestával z CEQ, HS, CCI a složeného negativního skóru ASQ. Autoři tento faktor nazvali *kognitivní deformace*, protože subškály měří převážně kognitivní chyby, pesimismus nebo frekvenci negativního myšlení. Druhý faktor označený jako *depresivní symptomatologie* vysvětloval 15 % rozptylu a zahrnoval HRSD, BDI a CCI. Třetí faktor vysvětloval 13 % rozptylu a sestával z polarizace a z diferenciací. Diferenciace přitom měla negativní náboj. Autoři tento faktor pojmenovali *struktura konstrukčního systému*. Čtvrtý faktor vysvětloval 10,5 % rozptylu a sestával z negativit self a z rozdílu self a ideálního self. Byl označen jako *negativní konstruování self*. Z uvedené studie je zřejmé, že metody PCP mohou doplnit používané metody a že se při zkoumání deprese mohou zaměřit na ty stránky kognitivního systému, které tradiční měření odhalit nedokáží.

SROVNÁNÍ DESKRIPTIVNÍ DIAGNOSTIKY A KONSTRUKTIVISTICKÉHO POHLEDU NA DEPRESI

PCP se nepokouší o vytvoření klasifikačního diagnostického systému. Kelly i další autoři se sice zmiňují o vlivu farmak, EKT i hospitalizace obecně, nepřichází ovšem s biochemickým modelem, který by jejich účinek vysvětlil. Stěžejní důraz kladou na dysfunkční konstrukční systém člověka, tedy na jeho mylné anticipace. Práce s klientem se soustřeďuje především na odstranění těchto příčin. Svým pojetím se PCP přibližuje Beckově kognitivnímu modelu deprese nebo kognitivně-behaviorálnímu modelu deprese.

MKN-10 (2006) řadí mezi obvyklé nebo nutné příznaky pro určení diagnózy deprese snížení energie a aktivity a v některých případech i příznaky somatického syndromu (ztráta zájmů, ranní probouzení atd., Alda, Höschl, Libigerová, 2004). Je to oblast, která může mít velký dopad na zdraví člověka, oblast, která především vede k vyhledání lékaře. Tyto projevy deprese ovšem PCP opouští; snížení zájmů a aktivit se dá považovat za projev konstrikce.

Dle MKN-10 (WHO, 2006) je u deprese přítomen pocit viny. Vina je v PCP chápána jako vědomí, že self se vzdaluje od svého pojetí v jádrové struktuře rolí (Kelly, 1955/2001). Nevzniká tedy důsledkem automatických myšlenek (pokazil jsem, co se dalo atd.), ale odklonem od sebepojetí. S depresí nemusí souviset.

Myšlenky na sebepoškození a sebevraždu jsou v MKN-10 (WHO, 2006) řazeny mezi příznaky deprese. Kelly (1955/2001) nepopírá souvislost deprese a možnosti

sebevraždy, za příčinu obou považuje konstriktci. Kromě přítomnosti minulých pokusů o sebevraždu je nejlepším prediktorem suicidálních pokusů beznadějí (Alda, Höschl, Libigerová, 2004). Tady dochází ke shodě mezi PCP a deskriptivním pojetím; k sebevraždě dochází v důsledku vnímané beznaděje neboli neschopnosti predikovat budoucí události, která vyústí v poslední pokus, jak o svém osudu rozhodnout.

EFEKT FARMAKOTERAPIE A PSYCHOTERAPIE

Díky studiím zahrnujícím retest je možné zabývat se otázkou, zda některé znaky konstrukčního systému vlivem léčby vymizí nebo se zmírní spolu s ústupem deprese.⁵⁾ Pokud přetrvávají, můžeme předpokládat, že se jedná o stabilní znaky, které mohou predisponovat k rozvoji nemoci.

Roweová (1971) popisuje kazuistiku ženy se symptomy deprese. Její konstrukční systém měl polarizovanou strukturu, lidi vnímala buď jako dobré, nebo jako zlé. Autorka předpokládá, že pacientka ostatní osoby vinila ze své nemoci a projíkovala na ně svou agresi. Symptomy nemoci se u ní udržovaly spíše proto, že v určitém smyslu ospravedlňovaly její jednání. Být nemocná pro ni bylo přijatelnější než uznat, že její konstrukční systém selhal, že je nutné jej rekonstruovat. Roweová u takových pacientů předpokládá malé zlepšení při léčbě léky a EKT.

Silverman (1977) retestem po deseti dnech zjistil, že u pacientů v remisi v porovnání s pacienty bez remise poklesla intenzita pro afektivní konstrukty. Další studie (Hewstone, Hooper, Miller, 1981) odhalila pokles interpersonální izolace po propuštění z léčby - její hodnoty byly stejné jako u neklinické skupiny. Naopak, přetrvávající nižší sebehodnocení bylo interpretováno jako důsledek přetrvávající nejistoty týkající se self.

Sheehanová (1981) zjistila nárůst sebehodnocení po ukončení farmakoterapie, který ovšem nedosáhl hodnot neklinické skupiny. Autorka předpokládá, že negativní postoj k self může být permanentním znakem konstrukčního systému depresivních. Změnil se obsah konstruktů, původní převažující témata nízké energičnosti a emoční aktivace byla nahrazena vysokou energičností a aktivní sociální interakcí. Nedošlo k významným změnám diferenciaci, intenzity a míry konfliktu. V další studii Sheehanová (1985) zkoumala efekt terapie osobních konstruktů. Po ukončení terapie došlo k významnému poklesu míry deprese, k nárůstu míry konfliktu, nárůstu sebehodnocení a k redukci negativního konstruování self. Naopak, statisticky významné nebyly změny diferenciaci, intenzity a vnímané izolace self. Výraznější byly změny týkající se možného vnímání self druhými lidmi než změny týkající se vnímání druhých osob. Autorka předpokládá, že osoby trpící depresí dokáží dobře konstruovat druhé, ale mají problémy s chápáním toho, jak druzí vidí je.

Ashworth, Blackburn a McPherson (1985) se zabývali změnou u osob vyléčených z deprese pomocí farmakoterapie. Vzrostla kognitivní diferenciaci; pokles v interpersonální izolaci a nárůst sebehodnocení nedosáhly statistické významnosti. Autoři předpokládají, že změny v sebehodnocení jsou důsledkem změny depresivní nálady a ostatních symptomů deprese.

Neimeyer, Heathová a Straussová (1985) zjistili, že po absolvování desetitýdenní skupinové kognitivní terapie došlo v porovnání s kontrolní skupinou bez terapie ke zlepšení jednak míry deprese (HRSD), jednak suicidálních myšlenek (SSI). Dále došlo k poklesu negativního hodnocení budoucího self, k redukci polarizovaného

⁵⁾ Zjišťováno obvykle pomocí posuzovacích škál (HAMD, BDI atd.).

konstruování self v různých rolích a k poklesu negativního konstruování aktuálního self. Změny se ovšem neprojevily u negativního konstruování self obecně, konstrikce a interpersonální izolace. Přetrvávající míra interpersonální izolace je překvapivá, vezmeme-li v potaz předpoklad, že skupinová terapie by měla v klientech vzbudit pocit sounáležitosti.

DOPORUČENÍ PRO TERAPII A LÉČBU

Největší důraz je v PCP kladen na psychoterapii. Z technik zaměřených na modifikaci chování je možné u konstrikce využít předepisování pracovních, společenských nebo rekreačních aktivit (Kelly, 1955/2001). Vystavení novým zkušenostem je možné i prostřednictvím imaginace. Klient se tak zapojí do různých činností a má větší prostor k testování svého konstrukčního systému. Kelly (1955, 1955/2001) využíval tzv. terapii předepsaných rolí (*fixed role therapy*), kdy klient dostal popis fiktivní osoby s údaji, jak se ona osoba projevuje. Jeho úkolem bylo se do ní vžít a po určitou dobu se chovat tak, jak by se chovala ona. Mohl si vyzkoušet jiné způsoby jednání a zároveň si ověřit, jak na ně bude jeho okolí reagovat.

Neimeyer (1985b) shodně s Kellym předpokládá, že krátká hospitalizace doprovázená konstrikcí může depresivnímu člověku prospět, především hrozí-li riziko sebevraždy. Na druhou stranu by hospitalizace neměla vést k úplné bezmocnosti klienta po propuštění, kdy musí znovu čelit vnějšímu světu a dilataci.

Angelillo et al. (1985) navrhují, aby se terapie zaměřovala na nárůst diferenciací konstrukčního systému klienta tak, aby vše neviděl katastroficky. Terapie by se také měla soustředit na redukci negativního konstruování self, opět pomocí rozvoje diferencovanějšího konstrukčního systému. Konečně by se terapie měla zaměřit na nahrazení nejednoznačných polů konstruktů póly jednoznačnými, ať již společensky žádoucími nebo nežádoucími.

Dle Space a Cromwellové (1980) se deprese může eliminovat přesunem přesmyků k pozitivním pólům konstruktů. Snížení náchylnosti k depresi lze dosáhnout buď reorganizací konstrukčního systému, nebo opět přesmyky, které vyústí v konzistentní a pozitivní faktory valence self. Terapie by se také měla zaměřit na snížení vnímané izolace od druhých osob. Sheehanová (1981) navrhuje, aby se terapie soustředila na vzájemné přibližování aktuálního a ideálního self; ideální self by se mělo stát reálnějším a dostupnějším.

Důrazem na kognitivní systém a na zpracování informací se pohled PCP blíží východiskům kognitivní terapie nebo kognitivně-behaviorální terapie. Tyto směry vidí hlavní cíl v odstranění dysfunkčních konstruktů/kognitivních schémat (Možný, Praško, 1999). KBT je podobně jako terapie osobních konstruktů založena na spolupráci terapeuta a klienta. Hlavní metodou je dialog, pomocí něhož má klient objevovat chyby ve svém myšlení. Kromě samotného sezení plní klient i domácí úkoly, pomocí nichž se přesvědčuje o platnosti svých přesvědčení a schémat (Možný, Praško, 1999). U obou přístupů je to klient, kdo přichází s novými pohledy na svůj konstrukční systém a dál jej upravuje; terapeut se jej k tomu snaží vést.

V konstruktivistické literatuře se objevuje názor, že terapie osobních konstruktů a kognitivní nebo kognitivně behaviorální terapie mohou od sebe přebírat svá východiska a navzájem se tak obohatit (Neimeyer, 1985a). Snaha rozvíjet svou teorii dalšími poznatky a zároveň obohacovat teorii jinou se jeví jako bezesporu užitečná, obzvláště v oblasti psychoterapie, kde může být ku prospěchu, pokud terapeut dokáže využít integrativního přístupu.

ZÁVĚR

PCP se zaměřuje především na dysfunkční konstrukční systém osob s depresí. Mezi hlavní znaky depresivního onemocnění z pohledu PCP se řadí konstrikce, která vzniká s cílem snížit úzkost. S konstrikcí souvisí i malá míra konfliktu v konstrukčním systému. Další charakteristikou je měnící se míra diferenciací. Výzkumy nepotvrdily jasnou souvislost mezi depresí a celkovou diferenciací konstrukčního systému. Jinak je tomu u diferenciací self: nejprve se lidé konstruují pozitivně, s prohlubováním deprese dochází k diferenciaci a k pozitivnímu i negativnímu konstruování self, až konečně u hluboké deprese se konstruují jen negativně. S negativním konstruováním self souvisí i přesmyky. Typickými projevy deprese jsou i nízká míra sebehodnocení, vnímaná interpersonální izolace a polarizované konstruování. Polarizace přitom může odlišovat lidi s duševním onemocněním, u kterých je její míra vyšší, od neklinických osob. Častěji se vyskytují konstrukty související s tématy emoční aktivace, nízké energičnosti, nízké soběstačnosti a s emocemi nebo afekty. V porovnání se zdravými lidmi se objevuje také větší míra společensky nevyhraněných konstruktů.

Z PCP vychází terapie osobních konstruktů. Svým východiskem se podobá kognitivní nebo kognitivně-behaviorální terapii, důraz klade na modifikaci dysfunkčních konstruktů. Klient sám si má uvědomit, které jeho konstrukty jsou nefunkční. Nové pohledy a možnosti si ověřuje během sezení i mimo něj, ve svém reálném životě.

LITERATURA

- Alda, M., Höschl, C., Libigerová, E. (2004): Poruchy nálady (afektivní poruchy). In: Höschl, C., Libiger, J., Švestka, J. (Eds.), *Psychiatrie – druhé, doplněné a opravené vydání*. Praha, Tigris, 419-465.
- Angelillo, J., Cimbalic, P., Doster, J., Chapman, J. (1985): Ordination and cognitive complexity as related to clinical depression. *The Journal of Nervous and Mental Disease* 173, 546-553.
- Ashworth, C. M., Blackburn, I. M., McPherson, F. M. (1982): The performance of depressed and manic patients on some repertory grid measures: A cross sectional study. *British Journal of Medical Psychology* 55, 247-255.
- Ashworth, C. M., Blackburn, I. M., McPherson, F. M. (1985): The performance of depressed and manic patients on some repertory grid measures: A longitudinal study. *British Journal of Medical Psychology* 58, 337-342.
- Dingemans, P. M., Space, L. G., Cromwell, R. L. (1983): How general is the inconsistency in schizophrenic behavior? In: Adams-Webber, J. R., Mancuso, J. C. (Eds.), *Applications of personal construct theory*. Ontario, Academic Press, 265-284.
- Filip, M. (2007): Psychologie osobních konstruktů po padesáti letech: Proč je teorie George Alexandra Kellyho dodnes inspirující? *Československá psychologie* 51, 1-11.
- Filip, M. (2011): Schizofrenie z pohledu psychologie osobních konstruktů: teorie, výzkum, psychoterapie. *Československá psychologie* 55, 204-221.
- Gallifa, J., Botella, L. (2000): The structural quadrants method: A new approach to the assessment of construct system complexity via the repertory grid. *Journal of Constructivist Psychology* 13, 1-26.
- Hewstone, M., Hooper, D., Miller, K. (1981): Psychological change in neurotic depression: A repertory grid and personal construct theory approach. *British Journal of Psychiatry* 139, 47-51.
- Kelly, G. A. (1955): *The psychology of personal constructs, vol. 1: A theory of personality*. New York, W. W. Norton & Company Inc.
- Kelly, G. A. (1955/2001): *The psychology of personal constructs, vol. 2: Clinical diagnosis and psychotherapy*. New York, W. W. Norton & Company Inc. Seventh Edition, London, Routledge, 2001.
- Kelly, G. A. (1969): Nonparametric factor analysis of personality theories. In: Maher, B. (Ed.), *Clinical psychology and personality: The selected papers of George Kelly*. New York, Londýn, Sydney, Toronto, John Wiley & Sons, 301-332.
- McPherson, F. M., Blackburn, I. M., Draffan, J. W. & McFadyen, M. (1973): A further study of the grid test of thought disorder. *British Journal of Social & Clinical Psychology* 12, 420-427.
- Možný, P., Praško, J. (1999): *Kognitivně behaviorální terapie – úvod do teorie a praxe*. Praha, Triton.
- Neimeyer, R. A. (1983): *Toward a personal*

- construct conceptualization of depression and suicide. In: Epting, F. R. (Ed.), *Personal meanings of death; applications of personal construct theory to clinical practice*. Washington, Hemisphere Pub. Corp, 127-173.
- Neimeyer, R. A. (1985a): Personal constructs in clinical practice. In: Kendall, P. C. (Ed.), *Advances in cognitive-behavioral research and therapy*. New York, Academic Press, 275-339.
- Neimeyer, R. A. (1985b): Personal constructs in depression: research and clinical applications. In: Button, E. (Ed.), *Personal construct theory and mental health: Theory, research, and practice*. London, Croom Helm, 82-102.
- Neimeyer, R. A., Feixas, G. (1992): Cognitive assessment in depression: A comparison of some existing measures. *European Journal of Psychological Assessment* 8, 47-56.
- Neimeyer, R. A., Heath, A., Strauss, J. (1985): Personal reconstruction during group cognitive therapy for depression. In: Epting, F. R., Landfield, A. W. (Eds.), *Anticipating personal construct psychology*. Lincoln, University of Nebraska Press, 180-197.
- Neimeyer, R. A., Klein, M. H., Gorman, A. S., Griest, J. H. (1983): Cognitive structure and depressive symptomatology. *British Journal of Cognitive Psychotherapy* 1, 65-76.
- O'Donovan, D. (1965): Rating extremity: Pathology or meaningfulness? *Psychological Review* 72, 358-372.
- Pierce, D. L., Sewell, K. W., Cromwell, R. L. (1992): Schizophrenia and depression: Construing and constructing empirical research. In: Neimeyer, R. A., Neimeyer, G. J. (Eds.), *Advances in personal construct psychology*, Vol. 2. Greenwich, JAI Press, 151-184.
- Ross, M. V. (1985): Depression, self-concept, and personal constructs. In: Epting, F. R., Landfield, A. W. (Eds.), *Anticipating personal construct psychology*. Lincoln, University of Nebraska Press, 155-169.
- Rossotti, N. G., Winter, D. A. (2003): Threat and chaos. In: Chiari, G., Nuzzo, M. L. (Eds.), *Psychological constructivism and the social world*. Milano, Franco Angeli, 335-341.
- Rowe, D. (1971): Poor prognosis in a case of depression as predicted by the repertory grid. *British Journal of Psychiatry* 118, 297-300.
- Sheehan, M. J. (1981): Constructs and „conflict“ in depression. *British Journal of Psychology* 72, 197-209.
- Sheehan, M. J. (1985): A personal construct study of depression. *British Journal of Medical Psychology* 58, 119-128.
- Silverman, G. (1977): Aspects of intensity of affective constructs in depressed patients. *British Journal of Psychiatry* 130, 174-176.
- Space, L. G., Cromwell, R. L. (1980): Personal constructs among depressed patients. *The Journal of Nervous and Mental Disease* 168, 150-158.
- Space, L. G., Dingemans, P., Cromwell, R. L. (1983): Self-construing and alienation in depressives, schizophrenics, and normals. In: Adams-Webber, J. R., Mancuso, J. C. (Eds.), *Applications of personal construct theory*. New York, Academic Press, 365-377.
- World Health Organization (2006): *Mezinárodní klasifikace nemocí – 10. revize: Duševní poruchy a poruchy chování. Popisy klinických příznaků a diagnostická vodítka*. Praha, Psychiatrické centrum Praha.

SOUHRN

Studie je zaměřena na aplikaci teorie osobních konstruktů na oblast psychopatologie a psychotherapie, s důrazem na diagnostickou kategorii deprese. V první části je popsána teorie George Kellyho, která se soustřeďuje především na konstrikci jako na důležitý znak konstrukčního systému osob s depresí. Příspěvek srovnává empirické studie Kellyho následovníků týkající se kognitivní complexity, konstrikce, obsahu konstruktů, polarizovaného konstruování, interpersonální izolace, sebehodnocení a negativního konstruování self. Zmíněn je vliv farmakoterapie a psychotherapie na konstrukční systém. Poslední část popisuje podobnost principů kognitivní terapie a terapie osobních konstruktů.